

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Серія: Монографії ч. 4

Марко Антонович

Нарис історії
Центрального Союзу
Українського Студентства
(1921-1945)

Мюнхен — Нью-Йорк — Торонто

1976

Марко Антонович
НАРИС ІСТОРІЇ ЦЕСУС

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Series: Monographs №. 4.

History
of the Central Federation of Ukrainian Students
1922 — 1945

by

MARKO ANTONOVYCH

München — New York — Toronto

1976

ВСТУПНА ЗАМІТКА АВТОРА

Цю спробу нарису історії Центрального Союзу Українського Студентства автор писав ще в 1948—49 роках. Тоді цей нарис не опубліковано і він пролежав дотепер у різних редакторських папках. У сучасну пору автор не має ні часу, ні змоги доповнити цей нарис історією нашої найвищої студентської централі за останніх кількадесять років. Це повинен зробити той, хто ближче стояв до студентського життя і діяльності ЦЕСУС-а за 1950-их і 1960-их років.

Все ж таки, мабуть, і в такому вигляді цей нарис має своє значення тим більше, що тепер більшість матеріалів, якими мав змогу користуватися автор, для ширшого загалу недоступні, а децю взагалі пропало. З деякими положеннями висловленими в цьому нарисі автор тепер уже не погоджується, децю б писав інакше. Більша або менша доза суб'єктивізму притаманна всім студентам, а автор тоді був діяльним у студентському русі, жив студентським життям і почував себе молодого людиною. Він уважав би неприпустимим підстригати концепції своїх молодечих років, відповідно до своїх теперішніх поглядів. Тепер, коли минуло півстоліття існування ЦЕСУС-у, надіємося, що знайдеться хтось, хто продовжить наш труд і дасть огляд праці найвищої української студентської централі за останні 25 років.

*

Дивним парадоксом може виглядати факт, що Центральний Союз Українського Студентства, який за перше чверть століття ефективної всесторонньої й відповідальної діяльності на внутрішньо-українському і на міжнародньому форумах добився таких значних успіхів, не дочекався свого історика. Нині, коли майже весь архівний матеріал ЦЕСУС-у лишився по той бік залізної завіси і, мабуть, загинув — писати історію ЦЕСУС-у дуже невдячна справа. Тому й нижчеподаний історичний огляд праці нашої Централі є лише скромною спробою і його недомагання автор собі усвідомляє краще, ніж хто-небудь інший.

Але й у такому вигляді цей нарис може мати своє значення: для тих, кому праця нашої студентської централі за минулі роки лишилася

зовсім невідомою цей нарис вияснить цілий ряд важливих моментів: для тих, хто в минулому приймав особисто участь у діяльності централі — ця праця може стати стимулом написати свої спомини, що з браку архівного матеріалу матимуть для сучасного студентства величезну вагу.

*

Крім досить скупих і виїняткових архівних матеріалів автор користувався такими друкованими працями: 1) ЦЕСУС 1908—1918—1938. *Українське студентство в минулому і сучасному*, Прага 1938,¹ де подані цінні інформації, зокрема про період праці 1936—37. У ґрунтовній праці 2) С. Наріжного: *Українська Еміграція*, Прага 1942, присвячено українському студентству взагалі, а його централі зокрема — чимало місця; все ж таки й там подано дані про ЦЕСУС у дуже скороченому вигляді. Багато цікавих даних про працю централі є 3) в збірнику: *20 років Української Академічної Громади*, Прага 1940; цілий ряд даних взято з 4) *«Студентського Вісника»*, Прага (1923—31) і 5) *«Студентського Шляху»*, Львів (1932—34). Врешті згадаємо коротку, але досить влучну загальну характеристику праці ЦЕСУС-у, яку помістив визначний діяч студентського руху після Другої світової війни, пок. Б. Макаренко в 6) *«Вістях ЦЕСУС-у»* ч. 2 (1948).

Уже після написання цього огляду вийшли друком спомини В. Мудрого про «Український таємний університет» і основна праця В. Мартинця *«Українське підпілля»*. Частина I. Від УВО до ОУН, 1949, стор. 349 + LXXVI, де подано цінні спогади автора про початковий період праці ЦЕСУС-у. Протягом останніх років декілька разів публікував свої спомини про працю ЦЕСУС-у проф. В. Орелецький, довголітній президент ЦЕСУС-у та голова Відділу Міжнародних Зносин ЦЕСУС-у. Його цінні спогади поміщено напр. в журналі молодих *Фенікси*, під заголовком «35-річчя ЦЕСУС-у (*Фенікс*, Дітройт-Мюнхен, 1958, р. VI, ч. 8, стор. 37—40).

Наприкінці вважаю своїм приємним обов'язком подякувати сердечно всім тим, які допомагали мені інформаціями та зауваженнями, а зокрема М. Мухинові, бл. пам. І. Федеву, проф. д-ру В. Яневу і К. Мельникові.

ВВЕДЕННЯ

Після невдачі наших визвольних змагань (1917—20) українську територію четвертовано. У незимовно тяжких умовах прийшлося українцям жити й творити нове життя. У цьому розгорненні праці припадає українській студентській молоді почесне місце вже хоч би лише тому, що вона єдина здобула собі визнання на міжнародньому

¹ Автор на брошурі не зазначений. З дозволу автора називаю його на цьому місці — це Кость Мельник, довголітній діяч ЦЕСУС-у.

форумі й таким чином на цьому форумі протягом довгих років була єдиним речником цілої поневоленої нації.²

У відповідності до займанщин поділялося й тогочасне українське студентство у вільному світі хоч-не-хоч на декілька таборів. Цей поділ був спочатку дуже помітний і дошкульний, але поступово психічні різниці затирилися в спільній боротьбі з окупантами і відходили на задній план так, що на початку 30-их років їх майже зовсім не відчувалося. Українська молодь чи точніше кажучи, кращі її представники, які жили в різних державах Польщі, Румунії та Чехословаччині творили одну цілість, а це може й є одним із найбільших здобутків українського націоналізму, як світоглядово-політичного руху. Кордони між тими трьома країнами — це за тих же 30-их років — був уже пережитий етап, який нашою тодішньою молоддю відчувався як гостра кривда.

Інакше проходив розвиток лише по той бік Збруча: на східних і осередніх землях під московською окупацією. Там не існувала аполітична фахова студентська організація і до 1924-го року ЦЕСУС утримував напівофіційні зв'язки з цілим рядом студентських організацій та осередків на Україні під советами й часто брав до уваги матеріяли й бажання висловлені студентами з тих окупованих Москвою українських земель. Офіційні тодішні установи: «Центральне Бюро Комуністичного Студентства на Україні» та «Комітет Помочі Матеріального Побуту Студентства», очевидно, від самого початку були у відношенні до еміграції вороже настроєні та з ЦЕСУС-ом ніяких зв'язків не утримували. Коли ж у другій половині 1923 року управа ЦЕСУС-у збирала інформації для студійного довідника, то отримала з Радянської України потрібні дані вже лише від однієї установи, а саме від «Інституту Народнього Образовання» в Глухові. Після з'їзду ЦЕСУС-у в липні 1924 року зв'язки з українським студентством по той бік Збруча взагалі обірвалися.

Українське студентське життя під польською окупацією було краще організоване, зокрема у Львові, де на той час діяли Українські Таємні Високі Школи. Зрештою, як відомо, доля Галичини до 1923 року остаточно не була ще вирішена. Тут українське студентство було організоване в центральній студентській організації ПРОФОРУС (Професійна Організація Українського Студентства), але виставлена на постійні переслідування польських окупаційних властей, ця організація не могла розвинути належної діяльності. ЦЕСУС, що постійно намагався перенести свій осідок до Львова й цьому питанню присвятив багато праці, так і не міг здійснити свого задуму. Після відомих подій у Львові, пов'язаних з відзначенням 10-их роковин Листопадового Зриву (1 листопада 1928), цей план взагалі облишено.

² Пізніше ЦЕСУС здобув ще одне місце на міжнародньому форумі в Лізі Націй для представників українського інтелектуального світу, об'єднаного в Академічному Товаристві (заснованому 18 травня 1925 р., у Подєбрадах).

Ще гірший терор панував на українських землях під румунським постолом. Крім того на Буковині існували дуже своєрідні відносини³ й наше організоване студентське життя розвинулося там широко щойно за 30-их років, але вже в 1937-му році воно було брутально придушене румунською владою.

Найменшого утиску зазнавало українське життя на Закарпатті під чехословацькою владою, хоч і тут українці обіцяноі основним законом Чехословацької республіки автономії протягом 20-ти років так і не діждалися.⁴ Але ж на українських землях під чеською окупацією високих шкіл не було, а студенти з Карпатської України та Східньої Словаччини були змушені в найкращому разі студіювати в Празі, Брні та в Братиславі, а в гіршому в Будапешті та в інших чужоземних містах, де можна було здобувати високу освіту.

Крім того в цілому ряді європейських міст напочатку 1920-их років існували групи української політичної еміграції, між якими були також українські студенти. Великі скупчення нашої студентської молоді були в Польщі (Варшава, Краків, а згодом Познань), в Німеччині (Берлін, Дрезден та інших німецьких містах), у вільному місті Данцігу, в Австрії (Відень, Грац, Леобен) і в Чехословаччині (Прага, Пржібрам, Подебради, Брно і Братіслава).

Ні Німеччина, ні Польща не були сприятливим тереном для розгорнення праці українського студентства. Обидві країни переживали економічно-господарську кризу. Австрія, хоча теж опинилася економічно в безвиході, як колишня держава, в якій жило багато українців, стала органічним осередком українського студентства, зокрема міста Відень і Грац, де існували наші найстаріші студентські товариства. До того ж у Відні опинилася майже вся провідна верства молодіої Української держави⁵ і тут засновано український університет (пізніше перенесений до Праги).

Найсприятливішим тереном для розвитку українського суспільно-громадського життя взагалі, а для студентського зокрема, стала Чехословаччина, а в ній — Прага, де вже від 1919 року студіювало приблизно 20 стипендіятів Української Народної Республіки і де від 1920 року існувала Українська Академічна Громада (УАГ).⁶ Крім того у

³ У 1901-му році в Черновецькому університеті на 458 студентів було всього-навсього 46 українців. Решта — жиди 203, — німці 52, — поляки 41 та інші. Тим більше треба подивляти буковинську молодь за 30-их років.

⁴ Основний закон ЧСР передбачав для Закарпаття здійснити автономію протягом 90 днів.

⁵ В. Валентин (О. Олесь) питається у Перезві:
«... А ти мені скажи Тарасе,
Хрещатик це, чи Кернтнерштрасе?
Скажи, коли це не секрет,
Чому тут весь наш кабінет?»

⁶ М. Антонович, «20 років Української Академічної Громади» (в збірнику який видала УАГ під такою самою назвою в Празі 1940) стор. 47 і далі.

північній Чехії (в Німецькому Яблонному, Ліберці й Йозефові) опинилася велика кількість вояків Української Галицької Армії (Бригада генерала Кравса та інші частини), між якими було чимало студентів.

Правда в 1920—21 роках у Празі матеріальні умови були дуже кепські, так що тодішні студенти мусіли пройти справжнє пекло.⁷ Щойно від 1922-го року матеріальний стан української еміграції в ЧСР значно покращав з уваги на субвенції чеського уряду. Цю допомогу чеські власті почали давати тому, що большевики домагалися видачі дорогоцінностей, з царської скарбниці, які здобули й вивезли чеські легіонери з Московщини. Претекстом для затримання скарбів став факт, що в Чехії опинилося багато російських і українських емігрантів, яких чехословацький уряд хоч-не-хоч мусить, мовляв, утримувати. З цього скористались і українці (за ініціативою Микити Шаповала) та добилися й собі допомоги,⁸ яка, хоч і була в порівнянні з допомогою, що її отримували москалі дуже незначною, але все ж стала базою для широкої культурно-мистецької, наукової та політичної діяльності української еміграції в ЧСР на довгі роки.⁹

І. ЗАСНУВАННЯ ЦЕСУС-у Й ПЕРШИЙ ЕТАП ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ ЦЕНТРАЛІ (1922—24)

Центральний Союз Українського Студентства покликано до життя Третім Всестудентським З'їздом, який відбувся у Празі 20. VI. — 8. VII. 1922. Як бачимо, післявоєнна генерація українського студентства, нав'язала до передвоєнного періоду праці, коли в Галичині в 1908 і 1913 роках відбулися перші два всеукраїнські з'їзди з представниками студентства від всіх українських земель. Нав'язувати до тих передвоєнних традицій було тим легше, що деякі учасники цього Третього з'їзду були учасниками попереднього з'їзду 1913. ЦЕСУС уважав себе офіційно перемником, що продовжував розпочату в 1908 році працю. Очевидно, створення української студентської централі було колосальним кроком уперед у порівнянні з практикою довоєнних часів (до 1914).

Безпосередній поштовх для створення централі українського студентства прийшов з-зовні. До того часу українське студентство на міжнародньому відтинку праці репрезентували окремі студентські товариства поодиноких осередків. Найактивнішу діяльність у цьому напрямку розгорнули віденська «Січ» (заснована 1868) та празька Українська Академічна Громада (1920—45).

⁷ Життя по притулках для прошаків і дарований суп від Армії Спасіння — раз у день — це була база існування більшості наших студентів у ті часи в Празі.

⁸ Дані про цю допомогу в статті автора (див. примітка 6, стор. 58—59). Дуже багато допомагали також українці з США, зокрема з Нью-Йорку; та допомога була дуже важлива зокрема в 1920—21 рр., коли не було інших джерел існування. Деяку допомогу давала також YMCA.

⁹ Про цю працю див. в монографії С. Наріжного; *Українська еміграція*, Прага 1942.

У 1921-му році в Празі відбувся перший з'їзд С.І.Е. (Confédération Internationale des Étudiants — Міжнародна Студентська Конфедерація) із осідком у Брюсселі. На Перший Конгрес С. І. Е. запрошено поряд із іншими державними націями також українців (зокрема на основі офіційного визнання чеським урядом У. Н. Р. і З. У. Н. Р.). Тому, що студентської централі в нас тоді ще не було, представники нашого студентства опинилися в клопітній ситуації й відтоді справа організації нашої централі стала актуальною.¹⁰

Зрештою вступлення ЦЕСУС-у до СІЕ не відбулося зовсім гладко. Про ті драматичні події, які рішали справу членства ЦЕСУС-у в С. І. Е. докладно писав свого часу д-р Ю. Вітошинський в Альманасу «Січі» під заголовком «Над синім Дунаєм», Відень 1932, у статті про «Взаємини віденської Січі з чужинцями». Цитую за Симоном Наріжним (Українська еміграція стор. 107), який переказує в скороченому вигляді уривок з статті д-ра Ю. Вітошинського: «На першому з'їзді С. І. Е. 1921 року, мали рішати справу прийняття ЦЕСУС-у в члени С. І. Е., але верифікаційна комісія цього з'їзду відложила полагодження української справи до часу «привернення нормального порядку й установлення сталих границь України». Поновлене прохання українського студентства відносно прийняття до С. І. Е. дійсним членом викликало після довгих дебат аж три внесення у верифікаційній комісії, а саме: 2) внесок югославського делегата за відкинення прохання, 2) польського делегата за умовне прийняття у вільні члени й 3) чеського — за прийняття в дійсні члени. Перше внесення обстоював лише внескодавець, але й два другі не зібрали більшості. Справа перейшла до найвищої ради, яка від себе поставила два внесення на прийняття в дійсні або вільні члени. Але ні те, ні друге на конгресі не одержало потрібної більшості голосів. Тоді українська делегація заявила протест і демонстративно залишила залю нарад». Цей енергійний виступ українців велика частина учасників привітала гучними окликами «Vive l'Ukraine!» На протест делегата Швеції, який заявив, що він тільки через непорозуміння здержався від голосування і на інтервенцію чеського представника Бофорта, заряджено друге голосування, вже у відсутності українців. Внесення на прийняття в дійсні члени перепало — затеж за прийняттям у вільні члени заявили всі делегати, за виїмком трьох данців, які найбільше побивалися за українцями, та які власне в цей спосіб демонстрували проти голосування».

Все ж, підготовча праця до створення ЦЕСУС-у тривала досить довго. Треба було встановити зв'язки, уточнити основні питання і проблеми, поробити багато різних заходів і перевести цілий ряд конференцій і нарад. Врешті 18—22 квітня 1922 відбулася в Празі «Передз'їздова конференція представників українського студентства», на якій

¹⁰ Подаю на підставі усних інформацій проф. д-р І. Федева. Зрештою з цього факті треба шукати вияснення, чому ЦЕСУС, заснований в 1922 році рахувався членом С.І.Е. вже від 1921 року.

уточнено місце, час і денний порядок нарад Третього Українського Всестудентського З'їзду.

Цей З'їзд відбувався при численній участі представників студентства й відпоручників наших вищих учбових закладів та обох українських урядів (У. Н. Р. і З. У. Н. Р.) у Празі 20 червня — 8 липня 1922 р. Також і чужинці були численно репрезентовані, зокрема на святочній частині з'їзду. У зв'язку з організуванням Централі треба було продискутувати цілий ряд питань, отже ті майже тритижневі наради були своєрідним «студентським парламентом», де скрещувалися різні погляди й концепції, накреслювалися напрямні діяння та обговорювалися основні питання українського студентства. Результатом з'їзду було створення Центрального Союзу Українського Студентства (ЦЕСУС) із осідком у Празі (дата офіційного проголошення 7 липня 1922.¹¹ Паралельно постала Централья Допомоги Українському Студентству (ЦДУС), завданням якої було дбати про матеріальну підтримку українського студентства. Опісля на Першому Надзвичайному З'їзді ЦЕСУС-а в січні 1923 року ця організація об'єдналася з ЦЕСУС-ом, а власне кажучи, з Економічною Референтурою ЦЕСУС-у.

Першим президентом ЦЕСУС-а після довгих нарад і дискусій обрано Петра Ґана. В першій управі Централі зустрічаємо студентських діячів, які й у пізніших роках присвятили незвичайно багато праці нашій студентській централі. Все ж ця перша управа була лише спробою і не цілком виправдала надії. Зокрема тривала відсутність самого президента відбилася дуже некорисно на початковій діяльності ЦЕСУС-у.

Тому вже в січні 1923-го року виникла потреба скликати в Празі Перший Надзвичайний З'їзд ЦЕСУС-у, на якому реорганізовано управу. Президентом обрано Ігоря Федева, якого опісля ще раз переобрано на Першому Звичайному З'їзді ЦЕСУС-у в Данцігу (10—18 липня 1923).¹² З'їзд вітав ректор данцігської високої технічної школи

¹¹ Ця дата подана в офіційному протоколі з'їзду, виданому літографічним способом (тираж — 150 прим.). М. Масюкевич подає дату 5. VII., див.: «У третю річницю», *Студентський Вісник*, III (1925), ч. 8, стор. 1 і далі.

¹² Про перший рік діяльності ЦЕСУС-у не збереглося у вільному світі багато матеріалів, а тому цей розділ писано в першу чергу на основі споминів тодішніх діячів і скупих згадок у пресі. Досить докладно пише про цей період В. Мартинець у своїй монографії Від УВО до ОУН, Мюнхен 1949, де багато місця присвячено праці ЦЕСУС-у. Однак сама тема підказувала авторові більше зупинитися на подіях, які розгорталися у Львові і згадувати працю ЦЕСУС-у оскільки вона мала відношення до діяльності УВО. Не зважаючи на це, у споминах В. Мартинця є багато цінних даних про тодішню працю ЦЕСУС-у і про цілу атмосферу, в якій доводилося ставити перші кроки праці. В. Мартинець подає в цитованій праці, стор. 114 дату з'їзду 9—18 липня. Очевидно 9 липня відбулася нарада делегатів, отже й ця дата цілковито виправдана, хоч ми подаємо дату зазначену в Студентському Віснику. В праці С. Наріжного, стор. 105 подано дату 11—18 липня 1923, а під фото XLVI, 141, 10—17 липня 1922.

проф. Гергард де Йонге. На цьому з'їзді дано управі повноваження поповнювати її склад у разі потреби новими членами (право кооптації), право, з якого в дальшій діяльності не раз управи ЦЕСУС-у широко користувалися. Водночас вирішено видавати орган ЦЕСУС-у й зобов'язано управу поробити в цьому напрямку відповідні заходи. У підсумках праці за цей перший звітний рік 1922—23 зазначимо 550 висланих листів і загальний оборот на суму 21,044 КЧ (корон чеських). У порівнянні з пізнішими звітами ці цифри дуже скромні, але ж не можна забувати при тому, що це був рік початку, формування і здобування досвіду. У зв'язку з цим варто підкреслити моральне значення того з'їзду і поставу на ньому представників українського студентства. Цю дружню атмосферу віддзеркалює у своїй статті в Українському Студенті (Прага 1923 ч. 3—4) Іван Трач у статті під заголовком: «Український студентський з'їзд у Данцігу». У тій статті читаємо: «З'їзд виказав повну однозгідність крайового та еміграційного студентства у станових студентських питаннях... Всі дискусії на з'їзді виказали, як добре розуміє українське студентство вагу одноцілого поступування. Кожний делегат, які б не були його партійні переконання, був перш за все українцем, українським студентом. Усіх мучила одна велика ідея — нести моральну поміч Вітчизні й матеріальну тим товаришам, що опинилися без засобів на чужині...»

Підсумки дальшої праці зроблено на Другому Звичайному З'їзді ЦЕСУС-у в Подєбрадах (1—10 липня 1924).¹³ Цей з'їзд мав неабияке значення у дальшій праці ЦЕСУС-у зокрема тому, що на ньому дійшло до першої відкритої і, очевидно, дуже гострої сутички з комуністично настроєною частиною українського студентства на еміграції, із т. зв. «змінюхівцями».¹⁴ У з'їзді взяв участь 61 делегат від 18-ти студентських організацій,¹⁵ разом 74 мандати від 3346 членів. Про спір з комуністичним студентством пишемо нижче.

На цей раз звіт з діяльності вийшов куди імпозантнішим.¹⁶ Загальний оборот був на суму 43 168.00 ЧК, листів 3 417 (вхідних — 1 285, вихідних — 2 132). Кожний відділ ЦЕСУС-у мав свою власну канцелярію і всі ці канцелярії, не зважаючи на часті персональні зміни в них, працювали дуже активно. Щоб краще охопити цілу діяльність

¹³ С. Наріжний, *op. cit.*, XLVII (47), 143, подає дату 3—9 липня, але ж 1—2 відбулися наради делегатів, а 10 липня конференція, яка була безпосереднім продовженням з'їзду, а тому тут і подано «ширшу» дату.

¹⁴ На цьому місці не можна собі дозволити докладніше зупинитися над цим явищем, в якому таку неславну роль відіграли також М. Грушевський, а зокрема В. Винниченко, та інші провідники.

¹⁵ С. Наріжний, сам учасник з'їзду, *op. cit.*, стор. 105. Однак далі XLVII, 143, кількість організацій подано 20.

¹⁶ Пор. *Студентський Вістник*, рік 2, 1924, з'їздове число за липень-серпень, стор. 10 і далі.

На першому Звичайному з'їзді ЦЕСУС-у в Данцігу 10—18 липня 1923) 38 делегатів репрезентувало 4 650 українських студентів 15 організацій.

ЦЕСУС-у початкового періоду, обговоримо його працю по окремих відділах.

Характеристика праці ЦЕСУС-у за перший період (1922—1924)

Протягом перших років своєї діяльності ЦЕСУС не лише налагодив свою працю, розгортаючи її постійно в усіх напрямках, але й витворив власну систему праці, що цілковито себе виправдала.

а) Члени ЦЕСУС-у

На першому Звичайному З'їзді ЦЕСУС-у в Данцігу (10—18 липня 1923) 38 делегатів репрезентували 4 650 українських студентів таких 15-ти організацій:

- 1) Українська Крайова Студентська Рада, Львів.
- 2) Центральна Організація Українських Студентів Буковини, Чернівці (об'єднувала три студентські товариства).
- 4) Союз Українських Студентів-Емігрантів у Польщі, Варшава.
- 5) «Зоря», Букарешт.
- 6) Культурно-Просвітній Гурток, Любляна.
- 7) Українська Студентська Громада, Загреб.
- 8) Українська Академічна Громада, Прага.
- 9) Українська Академічна Громада, Брно.
- 10) Українська Академічна Громада, Подебради.
- 11) «Каменярі», Пржібрам.
- 12) «Січ», Відень.
- 13) «Січ», Грац.
- 14) «Основа», Данціг.
- 15) «Молот», Леобен.

Як бачимо, від самого початку існування до ЦЕСУС-у належать як окремі студентські організації так і союзи, що об'єднували велику кількість студентських товариств.

На Другому З'їзді ЦЕСУС-у (1—10 липня 1924) в Подебрадах були делегати від 18 студентських організацій, хоч ЦЕСУС нараховував 23 члени. Кількість студентів у порівнянні з попереднім роком значно зменшилась, — ЦЕСУС нараховував всього 3 346 «фізичних» членів. Це зменшення кількості українських студентів пов'язане з несприятливим фінансовим станом у країнах тодішньої Європи та з диференціацією студентських громад, а зокрема з кризою празького організованого українського студентського життя. Подамо кількість мандатів і репрезентованих членів на Другому З'їзді ЦЕСУС-у:

1) Професійна Організація Українського Студентства Західних Земель України ПРОФОРУС, Львів	25 мандатів	1 252 члени
2) УАГ, Прага	8 „	373 „
3) УАГ, Подебради	7 „	333 „
4) УСТ «Громада», Прага	6 „	282 „
5) Громада Українських Студентів — Емігрантів з Великої України, Прага	4 „	204 „
6) УАГ «Січ», Відень	4 „	174 „

7) Центральна Організація Українських Студентів Буковини, Чернівці	3	„	120	„
8) Союз Українських Студентів «Основа», Данціґ	2	„	104	„
9) Спілка Студентів — Українців у Німеччині, Берлін	2	„	96	„
10) Клубок Українських Студентів-Гірників, «Каменярі», Пржібрам	2	„	83	„
11) Союз Українських Студентів — Емігрантів, Варшава	2	„	72	„
12) Українська Академічна Громада при Високому Педагогічному Інституті ім. Михайла Драгоманова, Прага	2	„	67	„
13) Союз Українських Студентів — Емігрантів з Північно-Західних Земель України, Прага	2	„	63	„
14) Товариство Українських Студентів і Гірників, «Молот», Леобен	1	„	27	„
15) Академічна Громада Студентів — Українців у Німеччині, Берлін	1	„	23	„
16) Студентська Громада ім. І. Франка при Українській Господарській Академії, Подебради	1	„	19	„
17) Українське Студентське Товариство «Громада», Брно	1	„	18	„
18) Гурток Студентів — Українців при Вищій технічній Школі в Шарлоттенбурзі «Основа»	1	„	14	„

На з'їзді не були репрезентовані такі товариства:

- 19) «Зоря», Букарешт.
- 20) Культурно-Просвітній Гурток, Любляна.
- 21) Українська Студентська Громада, Заґреб.
- 22) Товариство Українських Студентів, Кеніґсберг.
- 23) Товариство Молоді, Нью-Йорк.

У надзвичайні члени на цьому Другому З'їзді ЦЕСУС-у прийнято Кубанське Земляцтво в Подебрадах, бо члени цього товариства були одночасно членами Української Академічної Громади, Подебради.

За обрахунком зробленим з нагоди Другого (Подебрадського) з'їзду ЦЕСУС-у поза Централю в той час залишилося (не враховуючи, очевидно, українських земель під большевицькою окупацією) приблизно 1 000 студентів. Крім неорганізованого студентства, яке в той час звали «диким», сюди треба врахувати студентів з Карпатської України об'єднаних у Союзі Карпато-Руських Студентів, що офіційно належали до ЦЕСУС-у аж від 1939-го року, а неофіційно дуже тісно співпрацювали з ЦЕСУС-ом від самого початку. Українська Академічна Громада у Філядельфії та Спілка Студентів-Українців і Білорусів, Братіслава стали членами ЦЕСУС-у щойно пізніше, а Спілка Громадян УСРР у Празі із своїми філіями в Брно і в Подебрадах залишилася поза Централю, не зважаючи на дуже обережну, тактику,

яку застосовував тодішній президент Ігор Федів. Пізніше заходили чималі зміни в членстві ЦЕСУС-у, що їх тепер докладно не завжди легко зрозуміти, бо вони мали коріння в досить складному тодішньому становищу українського студентського життя.

б) Президент ЦЕСУС-у.

Функція президента ЦЕСУС-у від самого початку була не так почесною та довір'ям висловленим якійсь активній, заслуженій і популярній серед студентства особі, як важким і відповідальним обов'язком. Бо ж поза сухим констатуванням статуту — репрезентувати централю назовні та керувати її діяльністю внутрі — криється найрізноматніша діяльність, яка вимагає не лише інтелектуальних і організаційних здібностей, але й фізичного напруження та величезної посвяти часу. Так, наприклад, у 1922—24 роках, президент ЦЕСУС-у вів переговори з Міністерством Шкільництва і Закордонних Справ Чехословацької республіки, брав участь у різних академіях, урочистостях та протестаційних вічах, на офіційних прийомах у президента Т. Г. Масарика, робив клопотання перед Місією Методистів і перед ЕСДФ (Європейський Студентський Допомоговий Фонд, що перемінився пізніше в I. S. S. — Інтернаціональну Студентську Службу (International Students Service), то знов приходилося йому репрезентувати інтереси студентства в Чесько-Українському та в Українському Громадському Комітетах (ЧУК та УГК). Протягом академічного року 1923—24 довелося тодішньому президентові І. Федеву бути учасником 79-ти засідань.

в) Загальний Секретаріат.

Уже згадувалося, що найбільший вклад праці у заснування ЦЕСУС-у зробили два осередки: Прага (Українська Академічна Громада) та Відень («Січ»). Основну підтримку давала ЦЕСУС-ові УАГ, Прага, цебто та студентська організація, на терені якої був осідок Централі.

Усі президенти ЦЕСУС-у аж до початку другої світової війни були членами УАГ, Прага. Але й інші члени Управи ЦЕСУС-у виходили здебільшого з-поміж її рядів. Практика показала, що праця централі мусить опиратися на якусь низову студентську клітину, яка їй мусить не лише постачати працівників, але й допомагати активно в практичній праці на даному терені.

На жаль, саме обговорюваний нами період (1922—24) позначився величезною кризою в українському студентському житті. Причини цих перебоїв і непорозумінь, які довели до кризи, були як ідеологічного так і організаційного, а часом просто таки фінансово-матеріального характеру. Першою зазнала цієї кризи Українська Академічна Громада в Празі ще в 1922 році. Від цієї до того часу, мабуть і в історії всього українського студентства найбільшої студентської орга-

нізації відкололися дві окремі громади.¹⁷ Крім того чехословацька влада розв'язала зразкову студентську організацію «Українську Медичну Громаду» в Празі, після того, як ця громада взяла на себе добровільно вину в справі скликання протестаційного віча проти прилучення Галичини до Польщі (т. зв. рішення Амбасадорів — 1923). У 1923 році внутрішні кризи захопили також Українську Академічну Громаду в Подєбрадах, Українську Академічну Громаду в Брно, берлінську «Спілку» і віденську «Січ». Непорозуміння у берлінському та віденському товариствах виявилися зокрема в гострих формах тому, що в Німеччині та Австрії була загальна економічна криза. Спілка Студентів-Українців у Німеччині так і не переборолла кризи до кінця свого існування. «Січ» — Відень довгою і мозольною працею розбудувала свою «Самопоміч» у формі власних підприємств і верстатів праці. У 1924 році в «Січі» відбулася боротьба з комуністично настроєною групою нашого віденського студентства. У Брні і Подєбрадах студентські товариства розкололися. У Брні УАГ втрималася завдяки активності свого голови Юліяна Головінського, який пізніше, в 1930 році загинув з рук польської поліції.

Велику увагу присвячував Секретаріат ЦЕСУС-у зв'язкові з низовими клітинами, підтримуючи жвавий кореспонденційний зв'язок з поодинокими громадами. Ці громади, однак, не завжди на час і як слід відгукувалися так, що в звітах ЦЕСУС-у раз-у-раз зустрічаємо нарікання на тривалу мовчанку окремих низових клітин. Звичайно краще підтримували цей кореспонденційний зв'язок малі й віддалені громади та товариства, що переходили кризу.

Крім того Управа ЦЕСУС-у підтримувала постійний кореспонденційний зв'язок з окремими українськими студентами, які студювали в Парижі, Лондоні, Нансі, Л'єжі, Люксембурзі, Римі та по інших, зокрема заокеанських осередках.

Про спроби встановити суто фахові взаємини з організаціями підсоветської України та про приватні зв'язки з тими теренами була вже мова вище. Загальний Секретаріат ЦЕСУС-у складався в першому періоді з 5 членів: голови, секретаря, організаційно-дислокаційного та статистично-евіденційного референтів і одного заступника. Секретаріат мав таким чином обов'язок не лише пильнувати канцелярії, але й організаційних справ, як наприклад, складення доповнень до статуту, зв'язок із поодинокими клітинами, їх евіденція тощо. Отже від секретаріату в значній мірі залежала справність і діяльність централі на внутрішньому відтинку. Зовнішні справи полагоджував

г) Відділ Міжнародних Зносин.

Цьому відділові було присвячено зокрема велику увагу, враховуючи його пропагандистську роллю. Як уже вище згадано, ЦЕСУС

¹⁷ «Громада» Прага та «Громада Українських Студентів — Емігрантів з Великої України» — Прага. Подрібноше у моїй статті в Ювілейному Альманаху з нагоди 20 ліття Української Академічної Громади, Прага 1940, стор. 48.

від 1921 року був членом С. І. Е. і брав участь у всіх конференціях цієї міжнародної студентської організації.

Крім того ЦЕСУС брав участь у таких міжнародних допомогових організаціях: Європейський Студентський Допомоговий Фонд, (який у 1924 році перемінився у Всесвітній Студентський Допомоговий Фонд — I. S. S. — International Students Service) і в міжнародних імпрезах YMCA (Young Men Christian Association) та інших подібних установ.

Протягом перших двох років свого існування ЦЕСУС видав цілий ряд окремих брошурок в англійській, французькій та німецькій мовах про Україну, українське студентство та українські високі школи. У міжнародних студентських журналах постійно поміщувалися статті про українські справи (зокрема в «Gazzettino Universitario», «Hochschule und Ausland» та в органі С. І. Е. «Le monde universitaire» (наприклад у третьому числі за 1923 рік) та у багатьох інших періодичних виданнях того часу.

В українській пресі, зокрема в «Студентському Віснику», постійно поміщувано статті директивного та інформативного характеру. До Другого з'їзду ЦЕСУС-у в 7 номерах «Студентського Вісника» поміщено на цю тему 19 різних статей.

З цілим рядом редакцій чужоземних студентських журналів ведено обмін періодичними виданнями.

Міжнародній відділ ЦЕСУС-у вів листування з Централєю С. І. Е., яка мала свій осідок у Брюсселі, з французьким, англійським, німецьким, швейцарським, бельгійським, італійським, чеським та шведським студентськими союзами, мовами згаданих союзів. Кореспонденційний зв'язок з балтійськими та балканськими студентськими союзами був незадовільний, бо згадані союзи дуже неточно відповідали на листи. Для ведення листування з іншомовними студентськими союзами при Міжнародньому Відділі ЦЕСУС-у існували три референтури: 1) англо-саксонська, 2) романська і 3) слов'янська та германська. Тісні взаємини втримував ЦЕСУС постійно з централєю білоруського студентства, що завдяки старанням ЦЕСУС-у стала згодом членом С. І. Е. і свій мандат звичайно передавала ЦЕСУС-ові, щоб той заступав її інтереси на з'їздах і конференціях С. І. Е. Особисті зв'язки підтримувано з югославським студентством через «Югославський Студентський Клуб» у Празі; при співучасті ЦЕСУС-у засновано «Об'єднання Студентів-Емігрантів народів Сходу Європи», яке видавало свій бюлетень «L'orient libre» 1924—25. Це об'єднання рішуче боролось з московським студентством, відомим з свого шовінізму та імперіялізму. Членами цього об'єднання були крім українців також білоруси, вірмени, грузини, дагестанці, татари та інші народи Східної Європи. Важливу роль у цій організації відіграв М. Мухін, зокрема в редколегії журналу «L'orient libre». Об'єднання не могло добитися офіційного визнання уряду ЧСР.

Крім ЦЕСУС-у працю на міжнародньому форумі вели також інші українські організації, очевидно, в порозумінні з ЦЕСУС-ом і часто при його активній допомозі. Між цими організаціями зокрема варто

згадати Союз Відродження Українського Студентства (СВУС), який брав участь в багатьох міжнародних з'їздах християнського студентства і завданням якого було «об'єднувати українське студентство для праці над відродженням студентства й суспільства на засадах християнської етики». Всі філії СВУС (Прага, Брно, Подебради, Пржібрам, Варшава, Берлін і Відень) вели в свій час досить активну діяльність і співпрацювали з УМСА. Під головуванням С. Пальчака та В. Орлецького СВУС брав участь у багатьох міжнародних з'їздах, був членом «Федерації Союзів Відродження» в Празі та провадив національно-інформаційну працю (С. Наріжний, ор. сіт. стор. 83—84).

У міжнародньому житті ЦЕСУС-у відіграла велику роль також участь українських студентів у житті Студентської домівки (Studentský Domov) у Празі. З поміж понад 2,000 членів домівки, українців у 1923 році було 621. Там містилася й домівка ЦЕСУС-у, а з уваги на участь у житті Студентської домівки студентів різних національностей, це був центр, в якому можна було шукати і утримувати контакт з різними групами.

Міжнародній Відділ ЦЕСУС-у щорічно вислав привітання з нагоди проголошення державної незалежності чеським, білоруським, грузинським, вірменським, балтійським та іншим студентським союзам.

Зокрема варто підкреслити окремі акції ЦЕСУС-у, в яких Міжнародній Відділ виступав на міжнародньому форумі, подаючи в імені цілої української нації матеріали з обвинуваченням окупаційних режимів на українських землях, як, наприклад, меморандуми в справі польського терору в Галичині, в справі українських таємних високих шкіл у Львові, протест у справі рішення Ради Амбасадорів, убивства св. п. Ольги Басараб та ін.

Протягом перших двох років своєї діяльності ЦЕСУС брав участь у таких міжнародних студентських з'їздах:

- 1) Перший Конгрес С.І.Е., Прага (ЧСР), 1921.
- 2) Конференція Е.С.Д.Ф., Турнов (ЧСР), 1922.
- 3) Конференція Е.С.Д.Ф., Парада (Угорщина), 1923.
- 4) Конференція С.І.Е., Гага (Голляндія), 14—19. I. 1923.
- 5) Студентський Есперантський З'їзд, Гельсінкі (Фінляндія), 1922.
- 6) Всеслов'янський Конгрес, Прага (ЧСР), 16—22. XII. 1922.
- 7) Студентський Есперантський З'їзд, Нюрнберг (Німеччина), 1923.
- 8) Міжнародня Студентська Конференція Східньої і Середньої Європи, Вишеград біля Будапешту (Угорщина), 16—21. IV. 1923.
- 9) Міжнародня Студентська Дискусійна Конференція, різні місцевості (Швайцарія), 1924.

Сюди не враховані міжнародні студентські з'їзди, які відбулися в 1924-му році, але вже після Другого Звичайного З'їзду ЦЕСУС-у.

Цей короткий перелік дає хоч приблизну картину активності Відділу Міжнародних Зносин. Таємниця його успіхів лежить у правильній постанові ведення праці ЦЕСУС-у і в її послідовності. Той факт, що у міжнародньому відділі ЦЕСУС-у протягом довгих років працю-

вали ті самі люди (зокрема В. Орелецький) мав благотворний вплив на діяльність цього відділу.

Для фінансування міжнародної діяльності ЦЕСУС завів одноразовий річний податок від кожного студента в сумі 13 КЧ (опісля 10, наприкінці 5 корон) чи їх рівновартість у іншій валюті.¹⁸

У ділянці міжнародних взаємовідносин приходили також низові члени ЦЕСУС-у з допомогою і власною ініціативою в ділянці установлення і поглиблення зв'язків, зокрема з студентською молоддю тих країн, де дана студентська громада знаходилася; так наприклад, «Січ», Грац, крім тісних зв'язків з австрійським студентством у тому місті, утримувала дуже дружні взаємини з єгипетськими, а українські студенти в Берліні з естонськими, турецькими і грузинськими студентами.¹⁹

г) Культурно-Суспільний Відділ

мав завдання збирати інформації про умови й можливості студій у високих школах різних країн, утримувати зв'язок з українськими високими школами, переводити реєстрацію фахових студентських гуртків та нормувати їх працю, пропагувати «тіловиховання»²⁰ та видавати при допомозі окремої редакційної колегії свій власний журнал «Студентський Вісник» (виходив як офіційний чи неофіційний орган ЦЕСУС-у в роках 1923—1931 у Празі, 1936—39 у Львові та 1947—48 у Мюнхені).

Перше число «Студентського Вісника» вийшло наприкінці 1923-го року. Перші два роки цей журнал виходив літографованим способом. За цей час — від грудня 1923 до грудня 1924 — видала редколегія вісім чисел українського журналу та одне число призначене спеціально для чужинців, чужими мовами. «Студентський Вісник» українською мовою виходив тиражем 500 примірників, а чужомовні 1,000 примірників (звичайно 24 сторінки друку). Найменше число українською мовою мало 64 сторінки, а найбільше 192. Протягом перших двох років ЦЕСУС видав разом 4,300 примірників журналу на 36,848 сторінках.

Польська й румунська влади конфіскували на своїх територіях «Студентський Вісник» і там його поширювано нелегально.

д) Економічний Відділ

Поряд із іншими студентськими допомоговими інституціями, що тоді діяли, Економічному Відділові ЦЕСУС-у припала спочатку до-

¹⁸ Неофіційно протягом довгих років на міжнародно працю ЦЕСУС-у асигнував значні фонди державний центр УНР, а опісля провід ОУН.

¹⁹ Дуже цікаві спомини про працю ЦЕСУС-у на міжнародному форумі опублікував у «Феніксі» (VI, 8, 1958, стор. 37—40) проф. Василь Орелецький, довголітній президент ЦЕСУС-у і голова Відділу Міжнародних Зносин.

²⁰ При цьому Відділі існувала референтура «тіловиховання». Крім того ЦЕСУС був ініціатором заснування Українського Спортивного Союзу, який добився у ті роки чималих успіхів в різних ділянках спорту.

силь скромна роля, але згодом, з уваги на малу активність інших подібних установ і завдяки добре зорганізованій праці цей Відділ при ЦЕСУС-і відіграв досить важливе значення. За другий академічний рік (1923—24) Економічний Відділ мав 30 засідань, що на них полагоджено 772 справи, а його кореспонденція досягла 1,259 позицій.

Економічний Відділ збирав оподаткування із студентів-стипендістів у ЧСР, при чому ті, що діставали повні стипендії, були зобов'язані вплачувати 2¹/₂%, стипендісти з неповною стипендією 1% від одержаних грошей. Із зібраних таким чином фондів виплачувано допомогу нестипендістам. Крім того Економічний Відділ ЦЕСУС-у налагодив зв'язок із «Об'єднанням Українських Організацій» у Філадельфії та з «Товариством Української Молоді» в Нью Йорку й одержував від них допомогу для студентів-недопомоговців.

Цей відділ також заініціював одразу оподаткування на українські високі школи, при чому звичайні громадяни українського суспільства вплачували по 10 корон, студенти по 4, а військові по 1. Гроші з цієї збірки в сумі 3.510,05 КЧ переслано Українській Крайовій Студентській Раді для утримання Українських Високих Шкіл у Львові. За 1923—24 академічний рік уділив Економічний Відділ ЦЕСУС-у студентам допомоги на суму 52.701.03 КЧ. Крім того цей Відділ утримував фінансово «Студентський Вісник», видання якого, очевидно, завжди приносило дефіцит.

е) Контрольні Органи ЦЕСУС-у

Сюди зараховуємо Міровий Суд і Ревізійну Комісію. У тих часах різких ідеологічних розходжень посиленіх подразненими почуваннями льокальних патріотизмів та несприятливим економічним становищем Міровий Суд мав досить багато праці і нелегке завдання. Протягом 1923—24 року він розглядав 16 різних справ, з чого міг полагодити лише 4, відкладаючи 2 справи, заявляючи свою некомпетентність у 4-ох справах і передаючи до вирішення Другому З'їздові ЦЕСУС-у 6 справ.

Ревізійна Комісія перевела протягом 1923—24 академічного року 4 перевірки діловодства й давала свої напрямні й поради часом принципового характеру, як наприклад, пропозиції на перенесення осідку ЦЕСУС-у на Західні Українські Землі, чи на перебудову низових клітин централі на фахові, замість станових, товариства.

е) Суспільно-громадська функція ЦЕСУС-у

Від свого заснування ЦЕСУС був завжди понадпартійною установою, але політичні, суспільно-громадські і світоглядні питання ніколи не були для нього чужі чи байдужі. Навпаки, ЦЕСУС із надзвичайною чуйністю реагував на всі вияви українського життя і тим здобував велику популярність і авторитет.

Та якраз комуністичні представники в ЦЕСУС-і постійно і наполегливо домагалися, очевидно з тактичних мотивів, повної «аполітичності» і «фаховості». З цього вони й почали, наприклад, свій виступ на Другому З'їзді ЦЕСУС-у, протестуючи, до речі, навіть проти

співання національного гімну. Та на цей демагогічний гачок наше студентство, зорганізоване в ЦЕСУС-і себе зловити не дало; адже ж загально-національні справи не могли бути байдужими для політичної еміграції, що мала за завдання репрезентувати назовні поневолену Батьківщину і бути її речником закордоном. Ось що писав про роллю нашої студентської централі в той час її президент І. Федів у своїй статті: «Українське студентство і ЦЕСУС у міжнароднім житті» («Студентський Вісник» рік 3, 1925, ч. 8, стор. 7): «Виховуюча ролля ЦЕСУС-у з особливою яскравістю відбилась на суспільно-партійній диференціації поглядів молодшої генерації. Хто мав змогу слідити за перебігом конгресів, з'їздів, віч і сходин, які відбувались на терені ЦЕСУС-у, той наглядно мусів побачити, як ЦЕСУС своїм існуванням впливав на політичне вироблення делегатів, референтів, бесідників, дорадників і споєних з ними груп, блоків, фракцій чи навіть поодиноких «диких» гуртків... Через ЦЕСУС — українська студентська «череда» здиференціювалась. Світогляд мас розбився на певні «світи», які мають свої хотіння, домагання, цілі, за якими йдуть прояви думки, діла й змагання, — наслідком чого твориться суспільне життя, яке з тої «малої школи» виявиться, як і виявляється вже на широкому терені суспільної політики. Від монархізму аж до комунізму — переливалась і переливається суспільна думка нашої молодшої генерації в рамках ЦЕСУС-у, що є рівно ж позитивним явищем українського суспільного життя».

Як на внутрішньому так і на зовнішньому форумі реагував ЦЕСУС дуже чутко й гостро на недолю наших окупованих ворогами земель, на факт існування українських таємних високих шкіл і на окремі випадки виламів із загально-національного фронту в цих питаннях. Тому централа підтримувала акцію проти українських студентів, що тікали зі Львова студіювати в польські університети; тому ЦЕСУС так гостро реагував на виступ проф. Р. Смаль-Стоцького в справі українських високих шкіл та пізніше проголосив проти нього все-студентський бойкот.²¹

Вище вже згадано було про акцію в справі закатування сл. пам. Ольги Басараб. Варто згадати крім того ще про активну участь ЦЕСУС-у у ювілейних урочистостях на честь наших учених і діячів, про улаштування національних роковин та про ініціативу в справі заснування Українського Академічного Комітету, що за посередни-

²¹ Щойно після другої світової війни В. Мудрий у своїх статтях та окремих працях присвячених справі Тайного Українського Університету у Львові вияснив деякі закулісні справи з тих часів і почасти реабілітував проф. Р. Смаль-Стоцького. Очевидно, невиясненим лишилося питання, чому ці справи не можна було вияснити тоді, коли вони стояли на вістрі меча. З другого боку треба зазначити, що проф. Р. Смаль-Стоцький дуже багато допомагав українським студентам у Варшаві, для яких заснував інтернат та опікувався студентською молоддю в Польщі. Конфлікт проф. д-ра Р. Смаль-Стоцького з ЦЕСУС-ом та з студентством на ЗУЗ (Західньо-Українських Землях) мав політичне підложжя і тут не місце його розбирати.

цтвом ЦЕСУС-у ввійшов до Ліги Націй і поруч із нашою студентською централею єдиний мав легальну змогу виступати на міжнародньому форумі. Опісля ЦЕСУС став співосновником Музею Визвольної Боротьби України в Празі та виделегував представником до цієї установи М. Коновальця. Коротко, в усіх ділянках нашого тодішнього різноманітного життя ЦЕСУС брав завжди якнайактивнішу участь. Від самого початку свого існування Управа ЦЕСУС-у робила заходи перенести осідок Централі на рідні землі, а саме до Львова. Внаслідок різних політичних труднощів, які робила польська влада і різних практичних міркувань реалізацію цього плану постійно відтягала, але до 1928-го року ця справа не сходила з порядку денного нарад Управи ЦЕСУС-у. Щойно після листопадових подій того року (з нагоди десятиріччя львівського повстання) цю думку закинуто раз назавжди. Не було найменшого сенсу віддавати долю нашої студентської централі на ласку і неласку польських окупаційних властей.

ж) Діячі ЦЕСУС-у

Від початку існування нашої Централі в ній обиралися на чільні пости діячі, які іноді на довгі роки зв'язували свою долю з долею ЦЕСУС-у. Серед кращих годиться згадати першого президента ЦЕСУС-у (1922—23) *Петра Гана*, що був водночас провідником українського студентства на ЗУЗ, пізніше був заступником президента, головою Культурно-суспільного відділу ЦЕСУС-у тощо. Другий президент (1923—24) *Ігор Федів*, допомагав пізніше в різних ділянках праці ЦЕСУС-у та постійно співпрацював у «Студентському Віснику». Третій президент *Микола Масюкевич* (1924—25) залишився в історії ЦЕСУС-у одним з найактивніших діячів, що умів водночас працювати на найвищих та найнижчих постах. Довголітній співробітник «Студентського Вісника». Одним з найзаслуженіших діячів ЦЕСУС-у був *Василь Орелецький*, тепер професор Українського Вільного Університету в Мюнхені. Він був довгі роки президентом ЦЕСУС-у (1925—26 і 1927—33) і головою Відділу Міжнародніх Зв'язків та учасником цілого ряду міжнародніх студентських з'їздів. Величезні заслуги мав передчасно померлий і визначний член українського підпілля, *Степан Нижанківський*, президент ЦЕСУС-у (1926—27), перед тим голова Міжнароднього Відділу (1923—24), голова Мирowego Суду (1925—26) і голова Ревізійної Комісії (1927—28).

Але крім цих діячів, що удостоїлися найвищої почеси, довкруги ЦЕСУС-у згуртувався ряд людей, що з найвищою посвятою працювали на різних постах у централі. Між ними варто згадати *Мирона Коновальця*, *Любомира Макарушику*, *Михайла Мухина* (останній редактор «Студентського Вісника» в Празі до 1931), *полк. Романа Сушка*, *Євгена Гловінського* (голова Другого Звичайного З'їзду ЦЕСУС-у і заступник президента 1926—27), *Володимира Мартинця*, *Осипа Бойдуника* (голова Ревізійної Комісії ЦЕСУС-у 1925—26), *Михайла Росляка*, історика *Ігоря Лоського*, *В. Зарицького* (загинув в боротьбі за волю Карпатської України в 1939 р.), відомого ідеолога і філософа *Юліяна Вассіяна*, *Степана Шишківського*, *Матвія Стахова*, *Степана*

Ріпецького, Олексу Бойкова (довголітний секретар ЦЕСУС-у) та інших діячів.

Уже сам тільки перелік прізвищ цього тодішнього найпередовішого студентського активу свідчить про те, що ці студентські діячі зайняли згодом передові пости в нашому суспільно-громадському, політичному і науковому житті. Між цими діячами витворилася співпраця на довгі роки, а колегіальний дух цієї співпраці видно з того, що діячі, які займали в ієрархії ЦЕСУС-у найвищі пости, не відмовлялися опісля перейняти зовсім другорядні функції. В цьому явищі й треба шукати таємниці успіхів у праці нашої Централі перших років її існування. І під цим оглядом може праця Централі цих перших років стати зразком для неодної з наших установ і організацій, бо ця праця носила колегіальний характер і не виказувала слідів нездорових амбіцій і зазнайства.

II. ПЕРІОД РОЗГОРНЕНОЇ ПРАЦІ ЦЕСУС-У В ПРАЗІ (1924—34)

Тут, на самому початку, хочемо з'ясувати чому так окреслюємо той етап праці ЦЕСУС-у та чому цей період саме так датуємо. Всяка періодизація, всякий розподіл процесів суспільно-громадського життя це справа суб'єктивного погляду, оскільки ми намагаємося безперервний струмінь одноцілого потоку життя розділити на якісь частини. Однак періодизація належить до «конечного зла» у всякій історії, а тому й ми не можемо цього «зла» обминути.

У нашому випадку може хтось волів би ставити межу в праці ЦЕСУС-у на початок 1933-го року, коли в Централі завершилися до тогочасні світоглядні шукання і знайшли свій повний, свідомий і послідовний вияв. Ці процеси, однак, наростали й міцніли дуже поволі, носячи цілковито органічний характер так, що ставити межу на Дев'ятому з'їзді ЦЕСУС-у (8—10. 2. 1933) було б на нашу думку формалізмом. Адже ж процес наростання українського націоналізму наявний у найширших колах української молоді та зокрема студентства мав глибше коріння і з повною силою виявився вже значно раніше. Точної дати протє устійнити не дасться.

а) «Зміновіховство» й дальша праця ЦЕСУС-у.

Основним політичним ворогом українства була й надовго ще залишиться Москва, що в обговорюваному нами періоді переживала романтичне піднесення в зв'язку з опануванням $1/6$ земної кулі. Вона являла собою вже тоді чи не найбільшу небезпеку для існування на еміграції незалежного українського суспільно-громадського життя, хоча ситуація після першої світової війни для советів не була ще така догідлива як тепер. В загальному Радянський Союз був поставлений поза рямці міжнароднього життя, а цілий ряд європейських держав не визнавав його навіть *de iure*. З другої сторони помітне було надто легковажне ставлення і недоцінювання в міжнародньому житті ролі Москви і москалів, яких в Європі уважали нездібними до будь-якої творчої праці народом. Це, очевидно, не перешкоджало Москві вести

посилена агітацію серед заколисаних такими поглядами європейських суспільств при допомозі своїх агентів і наївних визнаців ідеології комуністичного інтернаціоналізму.

Для нас, українців небезпека була в тому, що певний відсоток цих агентів комуністичної Москви сидів серед нашої політичної еміграції, намагаючись розкласти наше суспільно-громадське життя з середини. Однак, причин, так званого «зміновіхівства» треба шукати глибше ніж у простому захопленні комунізмом чи його ідеями.

Після років змагань за самостійну українську державу й пережитої військової невдачі велика частина нашої еміграції віддалася нічим неоправданим мріям про внутрішній розклад ворога, скору зміну ситуації й повернення на рідні землі. Але минав рік за роком, надії розпливались, а лишалась нудна буденщина з своїми турботами й безперспективністю. З рідного краю надходили суперечливі вістки, що тільки скріплювали почуття ностальгії. Ці переживання і почування знайшли своє віддзеркалення також на сторінках тодішнього «Студентського Вісника».

Українське населення на Західніх Українських Землях не встигло добре пізнати москалів, зокрема в їх «новому» советському одязі, а терплячи безпосередньо на власній шкурі польський і румунський утиски та чеську несправедливість, не мало ясного погляду на «советський рай». Не можна забувати, що багато високих службовців за влади Скрипника це були галичани. Коли до цього додати добровільне повернення на Україну таких діячів як Михайла Грушевського, Володимира Самійленка, Миколи Вороного, Миколи Садовського та інших, не згадуючи про таких як Сосюра і заклики до повернення Володимира Винниченка, тяжкий матеріальний стан і вмілу большевицьку агітацію, підсилену «насиленою українізацією» України та системою НЕП-у та тимчасовим злагідненням курсу супроти українства, то стане ясным, чому менш сталі й витривалі характери ламалися або йшли на компроміс, хоч у декого це «зміновіхівство» не мало нічого спільного з симпатіями до комунізму.

Гостре й непримиренне ставлення супроти цієї появи «змінених віх» зі сторони української еміграції було єдино правильною і можливою реакцією, хоч неофіційно різні політичні групи і використовували цю нагоду на те, щоб вислати своїх прихильників для праці в Україну.

На студентському форумі боротьба з комуністами розпочалася на Другому З'їзді ЦЕСУС-у в Подебрадах (1—10 липня 1924). Самому ходові нарад з'їзду варто присвятити трохи уваги, бо цей з'їзд мав величезне значення для дальшого ведення праці централі.

На з'їзд прибув 61 делегат від 18-ти організацій,²² які мали разом 74 мандати від 3 346 членів. З того було 920 з Східніх земель, 2 240 з ЗУЗ (з-під польської окупації), 180 з Буковини і 6 інших.

²² А не як подає С. Наріжний, сам учасник з'їзду помилково 20 (XVLII, 143) хоч у тексті (стор. 105) правильно подано 18 репрезентованих організацій.

Між делегатами бачимо напр. полк. Р. Сушка й І. Федева (від УАГ, Прага), П. Феденка (від Гром. Укр. Студ.-Емігр. в ЧСР), І. Лоського (від Спілки Укр. Студ. Берлін), М. Масюкевича (від «Основи» — Шарлоттенбург), Є. Гловінського (від УАГ — Подебради). Почесним головою з'їзду обрано тогочасного ректора Української Господарської Академії, проф. І. Шовгенева (батька Олени Теліги), діловим головою Є. Гловінського.

Відкриваючи 4-го липня 1924 святочну частину з'їзду голова зборів Є. Гловінський у палкій промові згадав рідні землі та знущання окупантів над нашим народом. Ця промова й стала безпосередньою спонукою, що т. зв. «соціалістичний блок» від 5-ох делегатів склав на другий день протест проти «провокаційних» заяв голови зборів. Коли ж у відповідь на це від імені 10-ох присутніх делегатів-соціалістів внесено заяву солідарності з головою зборів і засуджено заяву «соціалістичного блоку», то комуністам не лишилося нічого іншого як відкрити свої карти та, заатакувавши «жовто-блакитну гниль», вийти з залі засідань. У той час, як з'їзд ЦЕСУС-у спокійно продовжувався, п'ять згаданих комуністичних делегатів заснували свою «централу», так зване Ділове Об'єднання Поступового Студентства (ДОПС).

На цьому з'їзді обрано одногослосно нову управу ЦЕСУС-у в такому складі:

Президент — Микола Масюкевич.

Загальний секретаріат: голова — Павло Голубович, 1-ий референт — Михайло Козак, 2-ий референт — Василь Магліона, заступник — Антін Огій.

Економічний Відділ: голова — Петро Палійчук, скарбник — Василь Меринда, референт — Тодось Погорецький, заступник — Олександер Роніс.

Відділ Міжнародніх Зносин: голова — Василь Орелецький, 1-ий референт — Ігор Лоський, 2-ий референт — Степан Нижанківський, заступник — Михайло Мухін.

Культурно-Суспільний Відділ: голова — Степан Шишківський, 1-ий референт — Костянтин Чехович, 2-ий референт — Микола Мелнишин, заступники — Володимир Шевченко, Петро Вересюк.

Ревізійна Комісія: голова — Гриць Денисенко, члени — Володимир Мартинець, Микола Малашко; заступники — Іван Луцишин, Омелян Кіцера, Юрій Шепарович.

Мировий Суд: голова — Іван Волощак; члени — Богдан Білинський, Антін Луцький; заступники — Петро Тянянко, Юрій Липницький, Петро Прибитківський, Роман Зелений.

Новообрана управа стала відразу перед доволі трудними завданнями. Передусім заснування комуністичного ДОПС-у внесло загострення політичного характеру. На щастя на чолі ЦЕСУС-у стала особа, що своєю прямолінійністю і твердістю зуміла зберегти ЦЕСУС.

ДОПС відразу почав гострий курс політики проти ЦЕСУС-у, використовуючи для того студентські товариства ім. М. Драгоманова, т. зв. «драгоманівки». Проти віденської «Січі» виступила місцева «Драгоманівка» (15 членів), у Брні «Секція для плекання суспільних наук ім. М. Драгоманова» при УАГ, яка щойно опісля перетворилася в філію «Спілки Студентів-Громадян УСРС» в Брні; у Празі комуністи використали також це ім'я для своєї підривної роботи. Де не було драгоманівських громад студенти-зміновіхівці виступали під іншими фірмами: з грацької «Січі» виступило 16 членів; горстка студентів виступила з членства УАГ Подєбради. У комуністичні руки попала повністю пражка «Громада», що виступила з членів ЦЕСУС-у і стала членом ДОПС-у. Її брненська філія проголосила «неутральність» і не належала ні до одної з існуючих централей. Незначної втрати зазнала Академічна Громада Студентів при Українському Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова в Празі (на 30 членів виступило 4).

За допомогою чужих елементів, яких завжди в разі потреби кликали на допомогу проти своїх «українські» комуністи, Допсівці зірвали віче, скликане ЦЕСУС-ом на 4-го жовтня 1924 в справі Українських Високих Шкіл і ДОПС-у і це віче відбулося щойно шість днів пізніше (10. 10. 1924).

На Західніх Українських Землях комуністичне студентство почало свій наступ в ПРОФОРУС-і й мало там тимчасово деякі успіхи, зокрема коли йдеться про деструктивну працю на з'їзді ПРОФОРУС-у у Львові 13—24 травня 1925 року. Не зважаючи на це ПРОФОРУС далі залишився членом ЦЕСУС-у. Дуже багато шкоди заподіяли ці комуністичні кола ЦЕСУС-ові на американському континенті, де українське студентське життя й так було дуже слабе.. Порівнюючи найменше ґрунту для своєї підривної роботи знайшли Допсівці на території Буковини.

Та ця комуністична акція мала й свої позитивні наслідки. Вона змобілізувала й сконсолідувала всіх українських студентів від соціалістів до монархістів в одному протибольшевицькому фронті і внесла ясність у студентське життя та сприяла прискореній кристалізації українського націоналістичного руху. Большевики, що дотепер вели свою підривну роботу «нелегально», скриваючись за аполітичність та інші вміло використовувані гасла, тепер мусіли виступити відкрито. Це й спричинилося до того, що незабаром, після певних початкових успіхів вони занепали й втратили в українському житті на еміграції своє значення. Маленькі групки їх прихильників втрималися геть аж до 30-их років, але в українському студентському житті вони вже ніякої ролі не відігравали. Атенат на Головного Отамана Симона Петлюру (25 травня 1926), арешти на Східніх Українських Землях, процес СВУ (1929—30) і насильна колективізація переконали навіть найневірніших «Хомів» у справжніх цілях московського окупанта, а після самогубства М. Скрипника й М. Хвильового та голоду на Україні в 1933 році навіть у лівих кругах в Галичині треба було скриватися з своїми симпатіями до СССР.

Але вже на Третньому З'їзді ЦЕСУС-у (30. V.—4. VI. 1925) міг президент Микола Масюкевич на адресу ДОПС-у сказати з повною свідомістю таке: *«Можемо з певністю ствердити, що загал студентства вже оцінив кирилицю працю цих перекинчиків і став на шлях очищення студентського колективу від цієї зарази»*.²³

Другою перешкодою, яку довелося президенту М. Масюкевичеві перемагати, це загальна риса всіх дотеперішніх студентських генерацій, за винятком 30-их років і в деякій мірі студентської генерації початку нашого століття. Маємо на увазі апатію широких студентських мас до суспільно-громадської праці.

Проте третій рік діяльності ЦЕСУС-у можна завдяки безкомпромісному і активному вкладові праці президента М. Масюкевича назвати успішним. Він не обмежувався унапрямуванням та координуванням діяльності централі але й сам особисто помагав майже в усіх відділах при праці.

24 липня 1924 року нарешті чеською владою затверджено Статут ЦЕСУС-у. За цим статутом ЦЕСУС має «нести всебічну моральну, культурну, станову і матеріальну допомогу своїм членам в їх стремліннях досягнути фахового виобразування» (параграф 3).

«Намічену мету досягає ЦЕСУС тим, що: 1) заступає студентство перед владою, в публічній житті та міжнародних студентських організаціях і добродійних студентських та інших установах; 2) закладає та підпирає інституції для оборони інтересів студентства; 3) влаштовує з'їзди, збори, вистави, забави, відчити, анкети та інше; 4) видає періодичні та неперіодичні друки; 5) набуває майно, організує і веде студентські кооперативи і підприємства; 6) веде міжнародню акцію допомоги українському студентству та управляє фондами на те призначеними» (параграф 4).

Крім того ЦЕСУС своїм авторитетом впливає на поведінку старшого промадянства. У цитованій вище статті М. Масюкевич підкреслює: *«Належить відмітити тут постійну роллю Управи ЦЕСУС-у, як чинника, що здержував, чи паралізував компрометуючі виступи деяких наших профгосорів... чи груп»*.²⁴

Протягом академічного року 1924—25 вдалося зміцнити організаційну єдність згуртованого в ЦЕСУС-і студентства та приєднати до ЦЕСУС-у декілька нових членів: СУСОНД (Союз Українських Студентських Організацій Німеччини й Данцінгу), Українську Громаду Студентів-Емігрантів у Франції (Париж), Студентський Кружок «Каменярі» в Саскатуні (Канада), Українську Академічну Громаду при Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова в Празі, Українську Студентську Спілку (Брно) і Спілку Студентів-Українців у Китаю (Харбін).

²³ Студентський Вісник, III, 1925 ч. 7, стор. 9. Підкреслення М. Масюкевича.

²⁴ Тут йшлося про запламування виступів деяких українських профгосорів у московських протиукраїнських колах (Мицок, Одарченко, тощо) й деякі інші не надто щасливі виступи наших учених.

Багато уваги присвячувано й надалі українським високим школам у Львові, які з уваги на внутрішні розбіжності й заломання великої кількості студентів, що перейшли студіювати на польські високі школи, опинилися в трудному становищі і ще того ж (1925) року ліквідувалися. ЦЕСУС утримував якнайтісніші зв'язки з крайовим студентством, зокрема з ПРОФОРУС-ом.

Міжнародні взаємовідносини з іноземними студентськими організаціями та з С.І.Е. ще поглиблено і внесено ще більшу плановість у працю цього відділу, що й перед тим, як ми бачили, добре виконував свої завдання.

Основним досягненням треба уважати перехід «Студентського Вісника» з літографічного способу на друкарський від початку 1925 року, не зважаючи на матеріальну скруту.

За звітний час 1924—25 президент М. Масюкевич був учасником майже 100 різних засідань і нарад і декілька разів їздив в різні центри студентського життя, а під час його відсутності його заступали на посту президента Ю. Вассіян, П. Палійчук і П. Ган. М. Масюкевич брав аож участь у Конгресі С.І.Е. в Варшаві.

За цей академічний рік секретаріат міг записати на свій рахунок загалом 2 630 листів і 521 посылку (вхідних — 1312 листів і 27 посилок, вихідних 1 318 листів та 494 посылки).

У цьому ж році урухомлено при централі Бюро Преси й Пропаганди з осідком у Подєбрадах. На чолі цього бюро став Є. Гловінський. Міжнародній Відділ ЦЕСУС-у за цієї каденції брав участь у таких міжнародних студентських з'їздах:

1. Конференція Е.С.Д.Ф. в Ельмав, Баварія.
2. Конференція Міжнародних Відділів-членів С.І.Е. у Будапешті.
3. Другий Конгрес С.І.Е. у Варшаві.
4. Перший Всеслов'янський Аграрний З'їзд у Любляні, Югославія
5. Міжнародня дискусійна конференція Світової Студентської Християнської Федерації в Саров, коло Берліну.

Про діяльність Відділу Міжнародних Зносин на чолі з В. Орелецьким найкраще свідчить той факт, що згідно з *урядовим повідомленням С.І.Е. в тому році українці поряд з англійцями та німцями найкраще виконували свої членські обов'язки.*

На Третьому З'їзді ЦЕСУС-у (30. V. в Празі та 31. V.—4. VI. 1925 в Пржібрамі) одногослюною ухвалою уділено уступаючим органам ЦЕСУС-у абсолюторію й висловлено подяку Управі ЦЕСУС-у за корисну й успішну працю. 4 червня 1925 року переобрано президентом М. Масюкевича. Крім того обрано таку управу:

Економічний референт: Петро Сайкевич.

Загальний Секретаріат: Осип Галібей, Олекса Бойків.

Бюро Преси й Пропаганди: Леонід Волєхів, Микола Храпко.

Відділ Міжнародних Зносин: Василь Орелецький, Кость Григорович.

Ревізійна Комісія: Олександр Роніс, Осип Бойдуник, Михайло Мілько.

Мировий суд: Петро Теянюк, д-р Степан Нижанківський, Роман Зелений.

У такому складі Управа ЦЕСУС-у продовжувала свою працю п'ять місяців, поки на Конференції ЦЕСУС-у в Празі (31. X.—1. XI. 1925) не зайшла необхідність переобрати президента. М. Масюкевич уступив з цього посту з уваги на кінцеві іспити і на його місце обрано В. Орелецького.

Відтепер і на майбутнє основна база праці ЦЕСУС-у лишалася та сама, змінялися лише обставини й люди, гіршав матеріальний стан, але ЦЕСУС надалі затримував попередньо здобуті позиції, як на внутрішньому так і на зовнішньому відтинках.

На Четвертому З'їзді ЦЕСУС-у, що відбувся в Празі (30. X.—2. XI. 1926) обрано президентом заслуженого суспільно-громадського діяча д-ра Степана Нижанківського, а на П'ятому З'їзді (29—31. X. 1927 в Празі) президентом став знов Василь Орелецький. З уваги на величезний досвід останнього в праці на міжнародному форумі з того часу надовго запанував звичай, що президент ЦЕСУС-у став очолювати водночас Міжнародний Відділ ЦЕСУС-у. На Шостому звичайному З'їзді ЦЕСУС-у (29—31. X. 1928) в Празі переобрано В. Орелецького в обох функціях. Це повторилося і на наступному Сьомому З'їзді ЦЕСУС-у (29—31. X. 1929) в Подєбрадах. Востаннє переобрано В. Орелецького президентом і головою Міжнародного Відділу ЦЕСУС-у на Восьмому З'їзді (29—31. X. 1930) у Празі. На цих постах він лишився до Дев'ятого З'їзду ЦЕСУС-у, що відбувся в Празі 8—10 лютого 1933.

Період від Четвертого до Дев'ятого З'їздів ЦЕСУС-у вимагає хоч коротенької характеристики. До слова приходить молодше покоління, нові імена, що переймають відповідальну спадщину. І ось поряд із відомими вже прізвищами В. Орелецького, Є. Гловінського, д-ра С. Нижанківського, М. Мухіна, О. Бойкова, В. Мартинця, появляються нові: Дмитро Равич (заступник Президента 1928—29), опісля голова Ревізійної Комісії, а в рр. 1939—42 Президент ЦЕСУС-у аж до своєї смерті 4 червня 1942), Володимир Забавський (секретар ЦЕСУС-у), Богдан Кравців (член Міжнародного Відділу ЦЕСУС-у в 1928—29), Микола Ніцкевич, Степан Охримович, Михайло Селенко, Бурачинський, Василь Колодій. Деякий час у редакції «Студентського Вісника» працював Є. Маланюк.

б) Членство ЦЕСУС-у в 1925—33.

Членство ЦЕСУС-у в цих роках дуже міняється. Хоч комуністичний ДОПС в загальному не переманив до себе великої кількості громад (з важливіших громад, що всеціло підпорядкувалися ДОПС-ові треба згадати зокрема «Громаду» в Празі та «Молот» в Леобені), але сама наявність двох централь спонукала цілий ряд, зокрема непоінформованих товариств стати на позицію «невтральности», цебто виступити тимчасово з ЦЕСУС-у. Поряд із значним зменшенням кіль-

кости студентів приходила дальша диференціяція в студентському житті. Крім того молодь, шукаючи нових доріг, часто змінювала форми товариства, ба й самі товариства. У січні 1925 офіційно належали до ЦЕСУС-у 22 організації, з того на ЗУЗ три: Профорвс, Львів; «Чорноморе» і «Запорожжя», Чернівці; у Польщі — одна (Союз Українських Студентських Громад, Варшава); в Румунії — одна («Зоря», Букарешт); в Болгарії — одна (Українська Студентська Спілка, Софія); в Югославії — дві (Українська Студентська Громада, Загреб і Український Культурно-Суспільний Гурток, Любляна); в Німеччині — одна (СУСОНД, Берлін); в Австрії — дві («Січ» у Відні й Граці); у Франції — одна (Студентська Громада Українських Емігрантів у Франції, Париж); в Чехо-Словаччині — вісім (Українська Академічна Громада, Громада Українських Студентів-Емігрантів з Великої України, Союз Українських Студентів-Емігрантів з Північно-Західних земель України, Українська Академічна Громада при Українським Високім Педагогічним Інституті ім. М. Драгоманова — всі в Празі, Українська Академічна Громада при Українській Господарській Академії в Подєбрадах, Українська Академічна Громада і Українська Студентська Спілка — обидві в Брні та «Каменярі», Пржібрам); в США — дві (Українське Товариство Молоді, Нью-Йорк і Українське Академічне Товариство, Філадельфія). В 1925-му році прийнято в члени ЦЕСУС-у канадські товариства Студентський Кружок «Каменярі», Саскатун і Український Студентський Гурток, Вінніпег.

У 1926 році прийнято в члени ЦЕСУС-у Українську Студентську Громаду Блюмфільд (16 членів), у 1927 році «Галич» (17 членів) і «ЗАРЕВО» (7 членів) — обидві в Данцінгу, Українську Громаду Студентів у Познані (49 членів), Громаду Українських Студентів у Подєбрадах (158 членів) і «Основу», Данцінг; у 1928 Українську Студентську Громаду у Львові, Українську Студентську Громаду в Кракові, «Ватру» (Секція студентів ветеринарії), Медичну Громаду і Секцію Студентів Високих Торговельних Шкіл при Союзі Українських Купців у Львові прийнято умовно в члени. Дійсними членами ЦЕСУС-у ці товариства стали щойно в 1929 р.

У 1929 році прийнято в члени ЦЕСУС-у: «Основу», Львів, НаСУС (Національний Союз Українських Студентів) у Бельгії, Українську Громаду Студентів з Волині, Холмщини та Підляшшя в Празі (прийнято поновно), Студентське Товариство «Україна» в Женеві, СУСОП (Союз Українських Студентських Організацій) в Румунії; у 1930 році прийнято Централю Українських Студентських Кружків у Саскатуні (ЦУСК), «Основу» в Празі (36 членів) і надзвичайним членом — Корпорацію «ЗАРЕВО», Берлін; у 1931 році Українську Студентську Громаду в Братиславі, Товариство Українських Ветеринарів-Медиків, у Брні; у 1932 році «Молоду Громаду» в Перемишлі, Корпорацію «Хортиця» в Кракові і Українське Академічне Товариство в Берліні.

Перелік новоприйнятих членів ЦЕСУС-у не означає, що збільшилась кількість фізичних членів. Деякі з-поміж прийнятих громад були лише відламками великих товариств і їх існування не було довготривале. Навіть деякі важливі студентські громади з довгою і славною

традицією припинили в ті часи свою діяльність, між ними зразкові члени ЦЕСУС-у — «Каменярі» — Пржібрам і Українська Академічна Громада — Подебради (1921—32). З-за браку фондів цілий ряд членів не виконував своїх матеріальних зобов'язань супроти ЦЕСУС-у й переходово був завішуваний або й викреслюваний із списку членів.

Кінець 20-их і початок 30-их років позначився переходом в організаційній побудові ЦЕСУС-у на триступенну систему: об'єднувати окремі студентські товариства поодиноких країн у надрядні організації та на них переносити безпосереднє членство в ЦЕСУС-і. Це водночас означало перенести частину тягару організаційної та іншої праці з централі на ті крайові об'єднання. Коли зважити, що в тому часі активізується студентське життя по окремих країнах, а Прага, звідки досі головно рекрутувалися працівники ЦЕСУС-у перестала з різних причин відігравати ту роль, яку вона відігравала раніше, то таку зміну організаційної побудови слід уважати необхідною і влучною.

І так через заснування крайової організації СУСОР відпало наприклад декілька членів ЦЕСУС-у, що раніше належали безпосередньо до централі. У напрямку об'єднання діяла й Управа ЦЕСУС-у. Так, наприклад, Управа ЦЕСУС-у спричинилася до злиття двох студентських товариств у Празі — Української Громади Студентів Волині, Холмщини й Підляшшя з Українською Академічною Громадою — і взагалі напочатку 30-их років ЦЕСУС сприяв якнайдалійдучому об'єднанню, коли умови вимагали централізації, а ідеологічні шукання студентства були вже завершені.

На Шостому Звичайному З'їзді ЦЕСУС-у (28—31. X. 1928) в Празі репрезентовано 13 товариств, з того п'ять з Данцігу (!) («Основа», «Чорноморе», «Галич», «ЗАРЕВО» і «Смолоскил»), два з Подебрад (Українська Академічна Громада і Громада Студентів), далі були репрезентовані такі товариства як Українська Академічна Громада, Прага, «Каменярі», Пржібрам, Спілка Студентів Німеччини, «Січ», Відень, Студентська Громада, Варшава і Студентська Громада, Львів (делегат С. Охримович), всього 18 делегатів з 31 мандатом.

в) Діяльність ЦЕСУС-у на внутрішньому відтинку (1925—33)

Після відходу з посту президента М. Масюкевича стояв увесь той час на чолі ЦЕСУС-у В. Орелецький, за виїнятком академічного року 1926—27, коли президентом був д-р С. Нижанківський. Всі справи вирішувано на сходинах управи, в яких брали участь керманічі відділів. Діяльність ЦЕСУС-у, не зважаючи на намагання поодиноких членів управи виказувала повільно спадну тенденцію. Передусім швидко зменшувалась кількість членства Української Академічної Громади в Празі, з рядів якої виходили активні діячі ЦЕСУС-у.²⁵

²⁵ Всі президенти ЦЕСУС-у і більшість голів відділів між обома світовими війнами були членами УАГ, Прага, яка влітку 1922 нараховувала 1258 членів. У 1923 році внаслідок розколу УАГ мала лише 600 членів, у 1925 — 291, у 1926 — 170 членів, а в 1928 році — 78. Кількість членів УАГ

Крім того брак матеріальних засобів, слаба діяльність багатьох низових клітин і криза студентського життя на ЗУЗ після занепаду Тайних Високих Шкіл не давали змоги належно розгорнути діяльності ЦЕСУС-у у всіх ділянках.²⁶

Зокрема трудне і невдячне завдання мав економічний референт за такої ситуації. Він же ж мав роздобувати фонди для різноманітної праці ЦЕСУС-у. Для участі представників ЦЕСУС-у у міжнародних з'їздах треба було улаштувати збірки, бо ні оподаткування, ні членські внески не давали вже потрібних на цю ціль фондів. Багато грошей «з'їдав» Студентський Вісник (наприкінці 1926-го року заборгованість за друк перевищила суму 20 000 корон). Великого морального удару зазнала централа внаслідок самогубства економічного референта Володимира Мейського, напочатку травня 1926.

Не зважаючи на все те централа точно сплачувала свою членську вкладку до С.І.Е., а після господарської кризи в 1929-му році перебрала опіку над студентами у Чехо-Словацькій республіці. Крім того ЦЕСУС підтримував фінансово також інші інституції, зокрема «Просвіту» у Львові, вступивши в її члени й заохочуючи до того поодиноких студентів та свої клітини. З ініціативи ЦЕСУС-у майже всі діючі українські студентські товариства в Чехо-Словаччині стали членами «Просвіти».²⁷ У 1926 році ЦЕСУС матеріально допомагав письменниці Ользі Кобилянській. У 1928 році ЦЕСУС улаштував збірку на користь потерпілих від землетрусу в Болгарії. Одноразову допомогу уділяв ЦЕСУС нашим студентам із фондів щорічного дару президента Чехо-Словацької республіки Т. Г. Масарика в сумі 4 000 корон (пізніше 3 000, а за часів господарської кризи 1 000).

У культурно-суспільній ділянці ЦЕСУС продовжував попередню діяльність, відзначаючи різні урочистості та річниці і беручи участь у подіях загально-національного значення: в жалобі з приводу убивства Головного Отамана Симона Петлюри (з цієї нагоди видано окреме жалібне число Студентського Вісника), в акції з-приводу скорочення підмог, що їх українські культурно-наукові установи отримували від чехо-словацького уряду. У цій справі ЦЕСУС заініціював засідання, на якому представники всіх українських високих шкіл у ЧСР (проф. Шовгенів — ректор Української Господарської Академії в Подєбрадах, проф. В. Сімович — ректор Високого Педагогічного Інституту та проф. В. Біднов від Українського Вільного Університету) разом із представниками студентства М. Сціборським, Б. Гомзином, д-ром С. Нижанківським, Є. Гловінським та іншими, розплану-

збільшилась після 1930 року. (Див. М. Антонович у збірнику 20 років УАГ стор. 51—52.)

²⁶ Роля президента ЦЕСУС-у В. Орелецького в праці ЦЕСУС-у величезна. У своїх споминах М. Мухін підкреслює спокійне та тривале ведення справ ЦЕСУС-у від З'їзду до З'їзду президентом В. Орелецьким, який не вдавався у зайві експерименти.

²⁷ Членом львівської «Просвіти» стала тоді Українська Академічна Громада, яка приєднала 58 членів для читальні Просвіти зпоміж членів того товариства (див. моя цитована праця про УАГ, стор. 50).

вали акцію допомоги українським високим школам у Чехо-Словаччині.

Важливу роль відіграв ЦЕСУС також у консолідаційній акції, яку заініціювала «Легія Українських Націоналістів» після трагічної смерті сл. пам. С. Петлюри. На жаль та акція тоді не увінчалася успіхом з уваги на опозицію большевицьких і гетьманських кіл.²⁸

На початку 1928 року ЦЕСУС вітав дорогого гостя проф. Боберського, який інформував європейську еміграцію про працю українців у Канаді. У тому ж році ЦЕСУС брав участь в урочистостях з-приводу 60-річного ювілею існування віденської «Січі».

Окремо треба зупинитися над журналом ЦЕСУС-у «Студентський Вісник» за ці роки. В редагуванні цього офіційного ЦЕСУС-у брали участь наші видатні журналісти й мистці слова: М. Мухін, С. Гловинський, В. Мартинець, М. Масюкевич, Є. Маланюк та ін. Журнал мав не зважаючи на безпартійний характер свою тверду національну лінію і давав змогу студентам виявляти свої здібності та висловлювати свої думки. Крім статей на суто студентські теми, порушувало на сторінках Студентського Вісника також загальні питання, які хвилювали тодішні покоління українського народу. Згадаємо хоч би широку дискусію на тему «батьки й діти», в якій взяли участь крім наших найвидатніших професорів (В. Старосольський, Ф. Щербина, Л. Білецький, С. Смаль-Стоцький) також діячі тодішнього студентського руху (Ю. Вассіян, В. Мартинець та інші). На сторінках Студентського Вісника знаходили собі місце статті на теми ідеологічні, суспільно-громадські та інші, при чому не бракувало й полемічних статей. Пильну увагу присвячувало обговоренню нових книжок та культурним темам з українського та іноземного життя. Багато місця присвячувано крайовій дійсності, зокрема відносинам у Советському Союзі. В Студентському Віснику поміщувалося звіти з діяльності різних студентських товариств та звідомлення із з'їздів ЦЕСУС-у як також інформації про життя інших національних студентських груп та про міжнародне студентське життя. Постійно поміщувалося інформації про наші високі школи.

Величезну увагу звертала редколегія «Студентського Вісника» на літературу й мистецтво. Тут містилися свої оригінальні твори поряд із О. Олесем такі наші поети й письменники: О. Бабій, О. Стефанович, О. Ольжич, Є. Маланюк, Ю. Ліпа, М. Чирський, Б. Гомзин, Ю. Шкрумеляк, Р. Купчинський, Л. Миронюк, Р. Завадович, М. Грива, Н. Лівницька-Холодна та інші. Тут друкувалися також численні переклади з чужих літератур та статті на літературні й наукові теми. Ця багатогранність Студентського Вісника з'єднала йому популярність не лише серед студентства, але й серед широкого загалу. На жаль Студентський Вісник з уваги на нестачу коштів мусів припинити свою появу наприкінці 1931 року.²⁹

²⁸ Протокол засідання Управи ЦЕСУС-у від 25 вересня 1926.

²⁹ Опісля в половині 30-их років відновлено видавання Студентського Вісника у Львові, але польський уряд його заборонив у 1939 році. Черго-

2) Діяльність ЦЕСУС-у на міжнародньому форумі.

У міжнародньому студентському житті, як і до того часу, ЦЕСУС брав надзвичайно активну участь. Заходами ЦЕСУС-у прийнято, як раніше білоруське, так тепер вірменське еміграційне студентство, до С.І.Е. Далі появлявся щомісячно друком Бюлетень ЦЕСУС-у французькою, англійською і німецькою мовами. Керманічі ЦЕСУС-у брали, як і раніше, участь у всіх міжнародніх студентських з'їздах, не зважаючи на те, що це був доволі трудний час у діяльності ЦЕСУС-у. Різні перешкоди почалися ще на з'їзді С.І.Е. в Варшаві (1924), що продовжувалися на конференціях у 1925 році внаслідок співпраці поляків, румунів, білих і червоних москалів та їхніх симпатиків. Всі вони стреміли до того, щоб усунути українців з С.І.Е. Позиції здобути протягом перших років наполегливою працею, треба було тепер боронити в завзятих дискусіях. Це було нелегко, хоч би тому, що приходилося обстоювати принцип національного, а не зрозумілий і близький для західніх державних народів принцип державного представництва у міжнародній студентській централі. Управа ЦЕСУС-у була повністю свідома своїх завдань та труднощів і рахувалася з можливістю виключення ЦЕСУС-у, ба навіть власної добровільного виходу з С.І.Е.³⁰

Перша міжнародня конференція у 1925 році пройшла зовсім спокійно, ба щобільше — з повним успіхом для українського студентства. На Конференції I.S.S. в Женеві-Жексі (4—12. VIII. 1925) на домагання українського студентства прийнято одноголосно резолюцію, в якій сказано «...з розгляду питання меншостей впливає необхідність негайної зміни політичного, економічного та соціального становища меншостей в поодиноких державах...». Одночасно з цією конференцією в Женеві улаштовано міжнародню студентську виставку, у якій ЦЕСУС взяв участь і організований ним український відділ мав величезний успіх.

Проте вже на Конференції С.І.Е. в Копенгагені-Ніборгу (15—25. VIII. 1925) делегація ЦЕСУС-у зустрілася з письмовим протестом «Общества Студентов Малороссов и Белороссов, „Единство Русской Культуры” в Праге» проти членства ЦЕСУС-у в С.І.Е.; у цьому протесті між іншим було сказано: «Українські студенти (Малороси) емігранти, в своїй подавляючій більшості творять громади, які входять у Центральний Союз Російських Студентів-Емігрантів («ОРЕСО»). Згідно з даними, з 1924 року, що їх зібрала екзекутива ОРЕСО, більше 40% російських студентів, що перебували тоді в ЧСР походженням з України, або Малоросії (!)... Таким чином ОРЕСО, що об'єднує біля 5 000 українських студентів-емігрантів, це-бто $\frac{5}{6}$ їх загального числа,

ву спробу відновлення Студентського Вісника як органу ЦЕСУС-у зроблено в другій половині 40-их років у Мюнхені. Однак і ця спроба не була дуже успішною. Внаслідок зміни валюти офіціоз ЦЕСУС-у припинив появу в 1948.

³⁰ Студентський Вісник 1925, ч. 8, стор. 27.

є саодиноким органом, що репрезентує українських студентів на еміґрації.³¹ «Справу цього протесту, як подає Студентський Вісник, кинено до коша і не дискутовано навіть у комісії над нею». Ба, що-більше, на цьому з'їзді офіційно стверджено, «що ЦЕСУС, побіч німців, анґлійців та бельґійців — найкраще співпрацював із Міжнародною Студентською Конференцією (С.І.Е.) в минулому академічному році».³² Отже ЦЕСУС і на цей раз не лише відбив ворожий напад, але й скріпив свої позиції, з яких його, щойно напередодні другої світової війни витиснули прихильні до СССР студентські центральні Західної Європи.

1—7. ІХ. 1925 року брав ЦЕСУС участь у Конференції Академічних Товариств при Лізі Націй у Женеві. Тому що та установа займалася справами, які виходили далеко поза ряди студентської централі, ЦЕСУС передав представництво в цій інституції, спеціально для цієї цілі створеному Українському Академічному Комітетові.

Замітимо характерний факт: не зважаючи на різні труднощі, все ж на загально-міжнародному форумі було легше працювати, ніж на всеслов'янських з'їздах, де москалі, поляки та серби послідовно вели протиукраїнську акцію. Коли й ноторичні москвофіли чехи приєдналися до цього фронту, то українці зрезигнували з дальшої участі в таких «всеслов'янських» з'їздах.

Підносячи постійно на міжнародних з'їздах українське питання, ЦЕСУС був свідомий того, що цим завданням власне повинен займатися інший український громадський центр. З цього погляду знаменні слова М. М.³³ у грудневому числі Студентського Вісника за 1925 рік: «З часом, коли відносини серед нашої політичної еміґрації усталяться, — коли еміґранти позбудуться більшості інертної в національно-громадському відношенні маси втікачів, т. зв. «академічних еміґрантів» і т. п. елементів, в середовищі котрих перші часто гублять сьогодні свої позитивні для національної праці прикмети політичних еміґрантів, — постане сподіваємося, на чужині відповідна громадська організація, яка фактично перебере на себе відповідальність та тягар всієї акції пропаґанди...».

1926 рік приніс для ЦЕСУС-у нові успіхи на міжнародному форумі. Крім участі у двох міжнародних з'їздах в Югославії (І.С.С. — в Карлівцях і Всеслов'янський Аґрарний З'їзд у Любляні), централя зокрема старанно підготувилася до чергового з'їзду С.І.Е. в Празі. Делеґатами ЦЕСУС-у на цьому з'їзді С.І.Е. були: В. Орелецький, М. Мухін, І. Лоський, д-р С. Нижанківський і П. Кожевників. В рамках з'їзду журі для відзнаки С.І.Е. з-поміж 250 різних проєктів вибрало роботу українського мистця Ф. Ємця, Берлін. Зроблена за проєктом Ф. Ємця відзнака уживалася офіційно в С.І.Е. аж до фактичної ліквідації цієї організації у 1939 році.³⁴ Більшість іноземних учасників

³¹ Студентський Вісник 1925, ч. 9—10, стор. 7.

³² Студентський Вісник 1925, ч. 9—10, стор. 8.

³³ Мабуть М. Масюкевич.

³⁴ Крім графіки й скульптури Ф. Ємець цікавився також бандурою і відомий як автор книжечки про бандуру та бандуристів.

празького з'їзду С.І.Е. відвідала при цій нагоді Подебради, де мала змогу познайомитися з діяльністю Української Господарської Академії й оцінити працю української еміграції в ділянці науки й культури.

У цьому ж році Відділ Міжнародних Зносин ЦЕСУС-у почав організувати свої представництва в Берліні, Брюсселі та Парижі. Заходи здобути 20 стипендій для українських студентів в Німеччині залишилися без успіху.³⁵

На студентській конференції в Брюсселі (10. 1. 1927) репрезентував центрально відомий суспільно-громадський діяч і довголітній співробітник ЦЕСУС-у інж. Дмитро Андрієвський. Цього ж року ЦЕСУС посилав своїх представників на міжнародний конгрес фахової преси в Берліні, на з'їзд I.S.S. в Шірсі (Швейцарія) та на Конгрес С.І.Е. в Римі. Крім того централю отримала запрошення від студентства США на дарову прогульку наших студентів до Північної Америки. Ця подорож не відбулася, бо американці відкликали пізніше саму екскурсію.

У білянсі 1928 року маємо Конференцію в Голляндії (представник ЦЕСУС-у інж. Д. Андрієвський), виставку преси в Кельні над Рейном, де в окремому українському відділі був також відділ ЦЕСУС-у. Велику увагу звернув у цьому році протест ЦЕСУС-у на міжнародному форумі проти польської акції у Львові з-приводу подій Першого Листопада 1928. В наступному році (1929) ЦЕСУС отримав з Великобританії запрошення для Українського Академічного Хору зробити турне по різних містах Великобританії. Кошти подорожі перебрало на себе англійське студентство. *Перед тим цей хор здобув у Празі на Всеслов'янському Фестивалі Співу першу нагороду (диригент п-і П. Россієвич-Щуровська).*

У 1929 році ЦЕСУС брав участь у Конференції I.S.S. в Кремсі. В цьому ж році ЦЕСУС протестував на міжнародному форумі проти «*numerus clausus*» для українців в румунських університетах та проти масових арештувань української інтелігенції в ССРСР.

У 1930 році з нагоди 80-літнього ювілею президента ЧСР, Т. Г. Масарика, делегація ЦЕСУС-у склала ювілейові побажання від українських студентів і подарувала йому гуцульський топірець прекрасної роботи. До Ліги Націй, С.І.Е. та інших міжнародних установ подано протести проти репресій в ССРСР у зв'язку з процесом СВУ (заходами ЦЕСУС-у видано листівку Сергія Єфремова) та проти пацифікації українського населення в Галичині. Водночас розповсюджено меморіал чужими мовами в справі українського університету в Галичині та переслідування українського студентства на цій території польської держави. В цьому ж році ЦЕСУС брав участь у з'їзді I.S.S. в Оксфорді. У 1931 році ЦЕСУС брав участь у Конференції I.S.S. в Женеві та С.І.Е. в Букарешті. На студентській конференції в Нью-Йорку представником ЦЕСУС-у був Нестор Нововірський.

³⁵ Опісля з ініціативи проф. д-ра І. Мірчука, завдяки його особистим зв'язкам засновано в Берліні Український Науковий Інститут, який мав стипендістів.

На VIII Конференції студентства балтійських держав у Ковні ЦЕСУС репрезентував Ю. Полтавець. У 1932 році були міжнародні студентські з'їзди в Ризі й Берні однак ми не маємо ніяких даних про участь ЦЕСУС-у в них. Тоді вже не виходив Студентський Вісник і з цього періоду нам бракувало відомостей, отже перелік виконаної праці може й не буде повний.

ІХ—Х З'їзди ЦЕСУС-у й закінчення празького періоду.

Дев'ятий З'їзд ЦЕСУС-у дав нарешті змогу новій студентській генерації виявити себе. Цей з'їзд став завершенням довгого процесу наростання й зміцнення націоналістичного світогляду в студентському середовищі. Коли ж ми на цьому місці не ставимо різкої межі, не зважаючи на революційні зміни, які приніс цей з'їзд, то це тільки тому, що вже й перед тим носії нового світогляду несли фактично сливе весь тягар праці ЦЕСУС-у.

На дев'ятому З'їзді ЦЕСУС-у (8—10. II. 1933) в Празі обрано таку управу: президент — Ярослав Барановський; заступник президента і голова Міжнародного Відділу — В. Орелецький; секретарі: Василь Колодій, Данило Козицький; економічний референт — Володимир Різник; референти міжнародного Відділу — Орест Семчишин, Ярослав Судчак; Культурно-суспільний відділ — голова Культурно-суспільного Відділу СУСУП, член Культурно-суспільного відділу — Роман Мирович; Ревізійна комісія — Дмитро Равич, Володимир Михайло Янів, Ярослав Бойдунік.

Нова управа взялася інтенсивно до праці, яка тепер переходить у трохи інші рейки. Діяльність Управи ЦЕСУС-у могла відтепер спертися не лише на просту колегіальність у праці, але й повну співзвучність членів у світоглядових питаннях, бо величезна більшість українського студентства організованого в ЦЕСУС-і визнавала ту саму політичну платформу. Нову концепцію праці розгорнув на першому засіданні нової управи (20 лютого 1933) новообраний президент Я. Барановський. Внаслідок ревізії діловодства ЦЕСУС-у 22. II. — 4. III. 1933) відійшов з Управи В. Орелецький, а на його місце став В. Колодій. На чолі відділу Міжнародних зносин став Я. Судчак. Дальші зміни в Управі настали внаслідок виїзду за океан В. Різника. Його наступником в Економічній референтурі став. Е. Жарський. До Культурно-суспільного відділу кооптовано Євгена Омельчука. Президент Я. Барановський створив в цілій Європі сітку представництв ЦЕСУС-у, завданням яких було брати участь у міжнародних студентських з'їздах. З уваги на брак коштів члени Управи ЦЕСУС-у персонально не мали змоги брати участі в цих з'їздах і їх заступали члени представництв. Деякі представництва ЦЕСУС-у існували вже й раніше, але їх діяльність не була систематична. В Італії представником ЦЕСУС-у став Мушинський, в Німеччині — В. Стахів, в Болгарії інж. М. Ніцкевич, у Франції О. Киселиця, в Австрії — О. Гридовий, в Бельгії й Голляндії й далі утримувано зв'язок з інж. Д. Андрієв-

ським. В порозумінні й співпраці з місцевими празькими студентськими товариствами УАГ, Союзом Карпаторуських Студентів і Основою улаштував ЦЕСУС величаві Свята Крут та відзначав інші урочисті річниці.³⁶

У 1933 році ЦЕСУС взяв участь у трьох міжнародніх студентських з'їздах: 1) в Софії, де на з'їзді ISL (Internationale Studenten-Liga) представник ЦЕСУС-у висунув домагання самовизначення народів і протестував проти поділу на державні й недержавні народи, 2) в Венеції на з'їзді С.І.Е. і 3) на з'їзді I.S.S. в Етталь.

Секретаріят ЦЕСУС-у крім канцелярської праці виконав чималу працю в організаційній ділянці. Новими членами ЦЕСУС-у, прийнятими протягом академічного року й затвердженими Десятим З'їздом ЦЕСУС-у стали: Українська Студентська Громада — Монтпельє, «Зарево» — Рим, Кружок Студентів-Українців — Вільно, Правничка Громада — Львів, Студентське Товариство — Стрий, Українська Студентська Націоналістична Громада — Саскатун, Українська Студентська Громада — Піттсбург, Українська Студентська Громада — Люблин, Українське Культурно-Спортове Товариство «Буковина» — Букарешт.

Пророблену працю підсумовано на Десятому З'їзді ЦЕСУС-у в Празі (27—28. III. 1934). На цьому з'їзді вирішено, що першим заступником президента ЦЕСУС-у буде кожночасний голова українського студентства в Галичині організованого в СУСОП-і. На цьому з'їзді з малими змінами переобрано управу обрану на Дев'ятому З'їзді. Президентом односторонньо переобрано Я. Барановського. Другим заступником його став В. Колодій, секретарем — Р. Мирович; Голова Відділу Міжнародніх Зносин — Я. Барановський, члени Відділу Міжнародніх Зносин — Я. Дмитрюк і О. Голубінка; референт економічних справ — О. Чучкевич; Ревізійна Комісія: інж. Д. Равич, В. М. Янів і Я. Бойдуник; Мировий Суд: О. Гридовий, Д. Сушко і О. Грабець.

Цей З'їзд ЦЕСУС-у важливий також тому, що на ньому теоретично стверджено політично-світоглядні основи для праці централі. Тепер ЦЕСУС став також декларативно на базі українського націоналізму, що й відзначено в резолюціях. У одній з них говорилося: «Ціллю студентських організацій є виховувати українське студентство на нових, націоналістичних основах; тому напрямні діяльності всіх українських студентських організацій мусять бути підпорядковані тому самому завданню. А що найбільше життєвих проблем під цим аспектом виринає перед студентством передусім на рідних землях, а не на еміграції, то й розв'язка їх, отже й кермо цим життям мусить з природи річі належати до українського студентства на рідних землях». В іншій резолюції читаємо: «Українське студентство на чужині має бути виявсм тих прямувань, якими живе студентство на рідних землях і бути розсадником тих ідей серед інших націй. З уваги на це —

³⁶ Зокрема варто згадати урочистості під гаслом «Apollo militans», які улаштувала місцева корпорація «ЗАРЕВО» під мистецьким наглядом О. Ольжича, при співпраці ЦЕСУС-у.

завдання українського студентства на чужині пропагувати й проводити в життя ідею українського націоналізму».

Тому X З'їзд ЦЕСУС-у постановляє:

1) ЦЕСУС стоячи на ґрунті українського націоналізму, що в сучасний момент в першу чергу має ціль здобуття Самостійної Соборної Української Держави, як передумови росту та могутності Української Нації, — гуртує на міжнародньому форумі молодь народів, що змагаються до зміни існуючого політичного стану, поскільки ця зміна йде по лінії інтересів Української Нації.

2) Ці принципи стають основою діяльності ЦЕСУС-у на терені С.І.Е., І.С.Л. та інших подібних організацій».

Декому може, з перспективи пройденого часу, видаватися дивним, що *rag excellence* станова організація — ЦЕСУС — перейшла на рейки політичної діяльності. Не можна однак забувати, що ця постава ЦЕСУС-у викликала не лише загальне схвалення, але й захоплення всіх українських студентських товариств та їх провідників, навіть тих, які протягом наступних десятиліть змінили свою думку. В історичному огляді не місце розводитися над цим питанням, однак не можна забувати, що події сприяли такій поставі ЦЕСУС-у і керманічі нашої студентської централі не йшли в хвості подій, а в авангарді. І тому ЦЕСУС відіграв важливу ролю в розвитку загально-національного українського життя.

Роло друкованого органу централі виконував в той час редагований В. М. Яневом «Студентський Шлях» — Львів. Далі видавано друкований бюлетень чужими мовами.

З уваги на брак фондів на поїздки представників з Праги на міжнародніх студентських з'їздах ЦЕСУС репрезентували крайові представники. На з'їзді С.І.Е. в Ноттінгемі брав участь інж. Д. Андрієвський на з'їзді І.С.С. в Буфемон, біля Парижу, О. Киселиця.

Використовуючи різні навіть неукраїнські протестаційні вияви, ЦЕСУС намагався висунути українське питання. Так коли, наприклад, у Німеччині у зв'язку з ліквідацією Рема й інших опозиціонерів Гітлера загинув трагічною смертю член управи І.С.С. Фріц Бек, ЦЕСУС приєднуючися до засудження Гітлерівського терору, протестував односторонно проти створення концтаборів в Березі Картузькій, Польща і проти існування десятків концтаборів у ССРСР. У цій справі виготовлено окремий меморіал у чужих мовах.

З уваги на зміну закордонної політики ЧСР, що шукала зближення з Польщею і з ССРСР, ЦЕСУС робив заходи перенести осідок централі до Відня або до Женеви.

В організаційній діяльності встановлено контакт з Спілкою Української Молоді в Харбіні. Внаслідок нарад з тогчасним головою Союзу Підкарпатських Руських Студентів Степаном Росохою вирішено, що Союз із своїми філіями в Брні та в Братиславі фактично стає членом ЦЕСУС-у, хоч не розголошує цього назовні.³⁷ Надзвичайним членом

³⁷ Основною причиною були різні пільги, які цей Союз отримував від чеської влади. Адже ж Союз об'єднував громадян ЧСР, а його офіційне вступлення в члени ЦЕСУС-у потягли б за собою різні комплікації.

прийнято XI Пластовий Курінь ім. Ф. Черника, Грац. Далі поширено сітку заступництв ЦЕСУС-у на Данціг (Р. Загайкевич) і Бельгію (В. Душник).

III. ВІДЕНСЬКИЙ ПЕРІОД (1934—1939)

Широкозакроену й успішну діяльність ЦЕСУС-у раптом перервала чеська влада, що в вересні 1934 виарештували майже цілу Управу й Ревізійну Комісію ЦЕСУС-у та забрали ціле діловодство. Частина забраних матеріалів так і не вернулася в українські руки.

Тут ЦЕСУС став жертвою дипломатичної гри на міжнародньому форумі, яку повів міністер закордонних справ ЧСР Едвард Бенеш. Внаслідок політики Пілсудського Польща наблизилась до Німеччини. Це була, очевидно, велика загроза для ЧСР, що залишилася позбавленою одного з своїх найміцніших, як здавалося Бенешові, союзників. Тому Бенеш за всяку ціну намагався зговоритися з польським міністром закордонних справ Беком. Той як передумову яких би то не було переговорів про наближення поставив домагання, видалити поза межі ЧСР провідників українського націоналістичного руху. Коли ж це сталося (після атентату на міністра П'єрацького) Бек відмовився переговорювати з Бенешом на тій основі, що тепер, мовляв, чехи дали доказ, що вони протягом років давали право політичного притулку найбільшим ворогам Польщі — українським націоналістам.

Таким чином цілий ряд членів Управи ЦЕСУС-у мусів виїхати за кордони ЧСР і діяльність централі була на деякий час фактично припинена. Дехто з членів Управи повернувся до Польщі й відразу потрапив до Берези Картузької, інші переїхали до Відня, або перейшли на нелегальне життя в ЧСР. Всі справи ЦЕСУС-у в Празі провадила О. Голубінківна; гро членів Управи ЦЕСУС-у, а тим самим і централю силою обставин опинилися у Відні.

Розгорнення праці ЦЕСУС-у на новому терені восени 1934 вимагало великого труду й організаційних зусиль тим більше, що з-поміж старих діячів ЦЕСУС-у тепер залишилося лише два члени Управи. В новому осередку працю скоро наладнано зокрема завдяки витривалості й заходам президента Я. Барановського, що сам полагоджував не лише всю працю секретаря, але й виконував іншу працю, включно з заходами в справі легалізації централі в новому осередку. Тимчасово залегалізовано ЦЕСУС ще того ж 1934 року, а офіційну легалізацію проведено 15. V. 1936. Крім того президент Я. Барановський брав участь у міжнародніх студентських з'їздах, у тих країнах, де він мав змогу легально виступати.

Діяльність ЦЕСУС-у (1934—1939)

У найближчому п'ятиріччі (1934—49) ЦЕСУС, хоч у дуже несприятливих умовах, розгорнув широку діяльність. На останньому засіданні Управи ЦЕСУС-у в Празі (2 жовтня 1934), що з конспіративних причин мусіло відбуватися «в природі» тому що двоє, зпоміж трьох

присутніх членів управи перебувало в ЧСР нелегально, вирішено передати старі матеріали канцелярії ЦЕСУС-у в Музей Визвольної Боротьби України в Празі,³⁸ перенести осідок централі до Відня, при чому до кінця року діловодство у Празі вестиме Оксана Голубінка. Від початку 1935 року представництво ЦЕСУС-у в Празі перейняв Кость Мельник, який на цьому посту був до 1938.

На першому засіданні Управи ЦЕСУС-у в Відні (18 жовтня 1934) кооптовано до Управи О. Гридогово, тодішнього голову «Січі» у Відні і д-ра Миколу Сушка. Згодом опинився у Відні також вигнаний з ЧСР інж. Д. Равич голова Ревізійної Комісії ЦЕСУС-у. На секретаря кооптовано І. Янду, а до Відділу Міжнародних Зносин П. Юськевича. У червні 1936 року притягнуто до співпраці в Управі члена Контрольної Комісії Я. Бойдуника, а в відділі Міжнародних Зносин А. Головача, що одначе незабаром виїхав до Канади.³⁹ Наприкінці 1936 року кооптовано до Управи Я. Явного, у 1937 С. Модрицького та п. Карпа Микитчука, в 1938 році Б. Вільчинського і новоприбувшого з Праги К. Мельника, що в несприятливості Я. Барановського виконував функції президента ЦЕСУС-у.

Такі часті персональні зміни в Управі ЦЕСУС-у були необхідні з уваги на обставини, а їх тим болючіше відчували, що протягом п'яти років не було змоги скликати з'їзду ЦЕСУС-у. Щойно 17—18 червня 1939 відбувся у Відні Одинадцятий з'їзд ЦЕСУС-у, на якому скінчено нездоровий стан провізорії.

Членство ЦЕСУС-у в той час зазнавало радикальних змін. Централія передала ведення місцевих студентських справ крайовим об'єднанням, залишаючи за собою контроль праці і даючи основні напрямні для праці низових клітин. Зв'язки утримувано переважно за посередництвом представників ЦЕСУС-у в поодиноких країнах. Крайові організації існували тоді чи були створені в Галичині, на Буковині, в Німеччині, в США і в Канаді. Тісний контакт утримувано з Спілкою Української Молоді на Далекому Сході (Харбін). Ці крайові союзи вели працю на даних територіях і лише в випадках, коли ці союзи не об'єднували всіх товариств на даній території ЦЕСУС утримував безпосередній контакт з товариствами, які опинилися поза крайовим союзом. Після Конгресу Союзу Українських Студентських Організацій під Польщею у Львові (грудень 1936) виступили з цієї крайової організації львівські студентські товариства «Медична Громада», «Ватра» й «Основа» та контактувалися безпосередньо з ЦЕСУС-ом. Крім ладнання цих крайових справ у Львові, ЦЕСУС-ові приходилося полагоджувати ще й інші переходові непорозуміння в Брні, Чехо-Словаччина та в Югославії, де в 1939 році в Загребі існували деякий час два українські студентські товариства.

³⁸ Рішенням з'їзду ЦЕСУС-у в 1933 році Музей Визвольної Боротьби України в Празі став місцем збереження всіх матеріалів з життя українського студентства.

³⁹ Амбросій Головач був опісля членом Палати Громад в Оттаві від партії Соціального Кредиту.

І в цьому періоді найдошкульнішим був брак фондів, зокрема на участь у міжнародних студентських з'їздах. Важкий матеріальний стан нашого студентства на рідних землях і на еміграції приневолював ЦЕСУС майже рік-у-рік улаштовувати збірки між громадянством на цілі ЦЕСУС-у та його діяльності на міжнародному форумі. Треба зазначити, що ці заклики ЦЕСУС-у знаходили між нашим громадянством зрозуміння і це громадянство радо допомагало в справі зібрання фондів для ЦЕСУС-у.

У культурно-суспільній діяльності централія звертала увагу не лише на зовнішню пропаганду при допомозі чужомовних видань, але й на кристалізування світогляду українського студентства, яке силою обставин опинилося на передових позиціях визвольної боротьби і готувалося до важливих завдань, які могли кожночасно покликати їх від книжки до кріса. Ми вже вище згадували, що після припинення видавання «Студентського Вісника» (1931) ролю загально-студентського журналу перейняв редагований у Львові Володимиром Михайлом Яневим «Студентський Шлях» (1931—1934). Після атентату на міністра Перацького польська влада припинила даліше видавання цього півофіціозу ЦЕСУС-у, а головного редактора заарештувала й запроторила до концтабору в Березі Картузькій. Коли ж виявилось, що видавання Студентського Вісника на еміграції неможливе це право передано до Львова, де журнал під назвою «Студентський Вісник» виходив аж до початку війни у 1939 році. Цей «Студентський Вісник» як «одинокий орган українського студентства» був тим самим «його духовим провідником».⁴⁰

Найбільше уваги присвячувала Управа ЦЕСУС-у й надалі праці на міжнародньому форумі, беручи участь у всіх міжнародних з'їздах і конференціях студентства. Для кращого контакту з поодинокими теренами, як ми вже чули, за ініціативою президента Я. Барановського було створено в цілому ряді осередків представництва ЦЕСУС-у, що мали завдання, крім безпосереднього зв'язку із внутрішнім українським студентським життям, слідкувати за міжнароднім студентським життям, брати в ньому участь і утримувати контакт з іноземними студентськими централіями в країнах свого перебування. Такі представництва ЦЕСУС-у діяли в Берліні, Німеччина, — Брюсселі, Бельгія, — Відні, Австрія, — Едмонтоні, Канада, — Загребі, Югославія, — Ковні, Литва, — Нью-Йорку, США, — Парижі, Франція, — Празі, ЧСР та в Харбіні, Китай. При діяльній участі цих представництв ЦЕСУС брав у 1934 році участь у з'їзді С.І.Е. в Ноттінгемі, Англія, та в з'їзді I.S.S. в Буфемон, Франція. На з'їзді С.І.Е. в Празі в 1935 році ЦЕСУС репрезентувала делегація під керівництвом празького представника ЦЕСУС-у К. Мельника. На з'їзді I.S.L. (Інтернаціональна Студентська Ліга)⁴¹ в Карлові, Болгарія, обстоювали інтереси Ук-

⁴⁰ Комунікат Управи ЦЕСУС-у ч. I, виданий у Відні 26 червня 1939.

⁴¹ Ця протикомуністична ліга заснована болгарським, мадярським, італійським і українським студентством. Пізніше вступило в цю лігу німецьке студентство, в той час як українці виступили в 1939 році на знак протесту проти подій на Карпатській Україні в березні 1939 року.

раїни представник ЦЕСУС-у на Болгарію інж. М. Ніцкевич і д-р М. Сушко. У 1936 році на з'їзді С.І.Е. в Софії, Болгарія,⁴² представниками ЦЕСУС-у були д-р О. Кандиба (О. Ольжич) і інж. М. Ніцкевич. У зв'язку з цим з'їздом відбулася виставка преси, в якій взяли участь також українці, надсилаючи свої експонати. У цьому ж році делегація ЦЕСУС-у брала участь у засіданні Ради С.І.Е. в Відні й на Конференції I.S.L. в Будапешті, Мадярщина.

Про міжнародню діяльність ЦЕСУС-у тих часів, зокрема роки 1935—37 найкращі інформації подає брошура К. Мельника: В Роковини (1908—1918—1938) Українське студентство в минулому й сучасному. Видання ЦЕСУС-у, Прага 1938 стор. 11—21. Про міжнародні студентські з'їзди 1935—36 сказано там таке: «Під час Конгресу С.І.Е. в Празі порушено нашими делегатами (й видано відповідне меморандум) справу безправного придержування українських студентів, між якими були теж члени Управи ЦЕСУС-у в концтаборі Береза Картузька, — порушено черговий факт систематичного фізичного винищування українського культурного активу СУЗ (розстріл Г. Косинки, Д. Фальківського, О. Влизька та ін.). Під час цього Конгресу влаштовано для запрошених чужинних делегатів — прихильників української визвольної справи репрезентаційний «український вечір».

В 1936 р. відбувся 18 Конгрес С.І.Е. в Софії. З'їзд цей відзначився сильними зударями італійсько-французькими, італійсько-англійськими та болгарсько-французькими. Українська делегація рішуче виступила проти французького бажання притягти до участі в С.І.Е. московсько-большевицьке студентство; справу цю відкладено до наступного Конгресу С.І.Е. (19 конгрес С.І.Е., що відбувся 1937 року в Парижі також не вирішив того питання). Під час згаданого Конгресу в Софії відкрито виставку культурної діяльності студентства, серед якої був теж український відділ, що, до речі, під оглядом кількості й змісту виставлених видань був одним із найбагатших. У висліді зустрічей з поодинокими делегатами затіснено зв'язки між українським студентством та центральними студентськими організаціями ряду країн, як теж із болгарськими журналістичними колами. Як зовнішній вияв самостійности українського студентства в міжнародньому житті, висів український прапор між прапорами інших держав-членів Конгресу на «Студентському Домі» в Софії.

У цьому ж році під час Олімпійських ігрищ у Берліні видав ЦЕСУС меморіал «До молоді-спортівців цілого світу», який передано також високим офіційним особам німецької й інших держав, у справі непризнання українцям права взяти участь у Олімпіяді».

Про міжнародню діяльність ЦЕСУС-у в 1937 році згадана брошура говорить також дуже докладно:

«Рік 1937 був для ЦЕСУС-у одним із найбільш успішних в його праці на міжнародньому форумі. В квітні місяці того року взяв ЦЕСУС участь у Міжнародній виставці студентської культури й мистецтва, що відбулася в Неаполі, висилаючи туди вибрані мистець-

⁴² З'їзд I.S.S. цього року не відбувся.

кі твори студентів артистів-малярів, мистецькі фотографії та студентську пресу й книжкову продукцію. Факт виступу на цій виставці, добір мистецьких творів, фотографій, преси й книжок — що відзначався ясно підкресленим національним характером, та зовнішній знак нашої участі в тій виставі — вивішення українського прапора на замку Maschio Angioino, де саме відбувалася виставка, далі реферати в італійській пресі про цей виступ, — принесли безсумнівний успіх для української справи.

В тому ж часі повідомляє ЦЕСУС управу С.І.Е., що українська студентська спортова репрезентація візьме участь у Міжнародних Студентських Спортових Ігрищах, які мають відбутися в Парижі в місяці серпні цього року. В місяцях травні-серпні підготовляє представництво ЦЕСУС-у в Празі виступ українських студентів (головно дружини копаного м'яча) на згадану студентську Олімпіяду. В цій праці помічним ЦЕСУС-ові стає «Громадський Комітет допомоги для вислання студентської репрезентації на міжнародні змагання», під протекторатом проф. д-ра Івана Горбачевського. Підготовча акція увінчалася успіхом. В призначеному до виїзду в Париж реченці стояла в Празі готова студентська футбольна команда.⁴³ Та вороги України не хотіли допустити її репрезентантів до виступу на міжнародньому спортовому полі, «мотивуючи» свою заборону — устами організаційного комітету тих ігрищ у Парижі — тим, що, мовляв, «поява української репрезентації може викликати небажану реакцію у французькій опінії й пресі».

Через те, що статут С.І.Е. і правильник ігрищ дає можливість ЦЕСУС-ові брати участь у Олімпіяді — згадана постава Організаційного Комітету Ігрищ (схвалена на засіданні в Гайдельбергу) була наскрізь безправна, політичного характеру і протиукраїнська. «Мотиви» заборони стануть ясними, коли поглянемо на сьогоднішнє (1938!) обличчя проводу французького студентства, який всякими способами старається втягнути до С.І.Е. представництво большевицького студентства, в чому в першій мірі перешкоджають українські студенти, як виразно протибольшевицький чинник. Заборона та ще більше заактивувала українську справу на міжнародньому студентському форумі. ЦЕСУС негайно зв'язується з чужинецькими студентськими центрами — нашими прихильниками, які в більшості зайняли були прихильне для нашої справи становище та приобіцяли домогатися допущення до участі в Ігрищах нашої команди. ЦЕСУС висилає свою делегацію на Конгрес I.S.S. до Ніцци, на якому мало відбутися передостаннє засідання Екзекутивного Комітету С.І.Е., перед Конгресом С.І.Е. в Парижі. Наша справа була першою на тому засіданні. Дискусія прийняла відразу політичний характер, при чому крайньо ворожу до українців поставу зайняв голова П'ятої Комісії Барон (француз) та генеральний секретар С.І.Е. д-р Жілісен. Дуже завзято обороняли

⁴³ Згадана команда здобула в шкільному році 1936—37 разом із малярською футбольною командою 1—2 місце в змаганнях за першість студентських команд з футболу Чехо-Словаччини (прим. М. А.).

права українського студентства швейцарські та інші представники. На всі закиди й аргументи відповідав наш делегат, обґрунтовуючи право українських студентів до виступу на згаданих змаганнях. Між іншим він говорив: «Те, що українська нація не має ще сьогодні своєї держави є кожному, хто цікавиться політичними справами, відомо.

Однак ніхто не оспорує того, що в 1917—20 роках існувала Українська Держава, що була визнана «*de iure*» цілим рядом держав, як, напр., Англією, Німеччиною й багатьма іншими. Але справа в тому, що події випереджують право. Так, напр., ані Чехо-Словаччина, ані Польща не були перед війною державами, а всеж такі їхні спротивці брали участь у міжнародних спортивних змаганнях, зокрема в Парижі. Однак дискусія ведеться не в площині статутарній, а в політичній, а тут не місце на політичні дискусії і то тим більше, що, як показується, деякі панове бажають інтерпретувати міжнародне право й історичні події, як їм захочеться»... Дальшу дискусію перенесено до Парижу де, після довгих дискусій, що тяглися на засіданнях Управи Конференції, та при рішучій поставі голови Центрального Союзу Французького Студентства п. Дельорма, Управа Конференції була примушена відмінити свою постанову й погодитись на участь українських студентів-спортівців у змаганнях. «Не можливо передати в коротких словах усіх перипетій боротьби, що велась більше тижня в Ніцці та Парижі. Здавалось нам, пише делегат ЦЕСУС-у, що по цій довгій боротьбі, яка вичерпала нерви всіх членів Управи С.І.Е., немає вже ніяких перешкод до нашої участі в змаганнях. Нам доручено дати в розпорядження грамофонову плиту з українським національним гимном, для відігнання його в спортовому стадіоні, а організаційний комітет мав пошити український національний прапор для вивішення його на щоглах перед стадіоном»... Факт допущення українських студентів до участі в Студентській Олімпіаді приніс нам перемогу, але одночасно змобілізував ворожі нам чинники, які, програвши на тому полі, пішли другим шляхом. Свій протест проти участі українців у Олімпіаді зголосив Міжнародний Футбольний Союз (FIFA), до якого українці не належать і тим самим не можуть, мовляв, брати участі в міжнародних змаганнях членів того союзу. Останній момент, коли цей протест наспів до Організаційного Комітету, як теж натиск урядових французьких кіл, як говорять, внаслідок демаршу амбасад двох заінтересованих в українській справі держав, не дав уже змоги ще раз зайнятися нашою справою Екзекутивному Комітетові С.І.Е., яка остаточно лишилася не вирішеною. Але українська спортова репрезентація в таких умовах участі в Олімпіаді взяти не могла».

Стільки про цю подію з цитованої вище брошури ЦЕСУС-у. Трохи більше світла на позалаштункові інтриги в справі виїзду нашої футбольної команди подає книга протоколів засідань Управи ЦЕСУС-у (протоколи від 15 грудня 1937 і 15 січня 1938). Вороже до українців відносилися зокрема комунофільські французькі кола, які вплинули на спортового референта С.І.Е. щоб той повідомив, немов би то FIFA протестує проти участі українців у Студентській Олімпіаді! Самого

тексту протесту, не зважаючи на настирливе домагання українців, не показано. Коли ж президент ЦЕСУС-у Я. Барановський звернувся до FIFA, то ані голова, ані секретар Міжнародного Футбольного Союзу про таку заборону нічого не знали. Один з урядовців ствердив лише, що С.І.Е. звернулося до FIFA, щоб заборонити українцям взяти участь у Студентській Олімпіяді. Але FIFA на це не відповіла. Зіставлення цих фактів ясно показує, якими методами послуговувалися комуно-фільські кола західніх демократій у боротьбі проти справедливих домагань українців.

Але перипетії тієї дипломатичної війни, мали й свої позитивні наслідки. Після заборони українцям виступити на Студентській Олімпіяді в Парижі (1937) представники фінського студентства пообіцяли, що на наступній Студентській Олімпіяді, що мала відбутися в 1939 року в Гельсінкі, українці матимуть змогу взяти участь у змаганнях у всіх дисциплінах, у яких собі забажають.⁴⁴

Як видно, ситуація ЦЕСУС-у на міжнародньому форумі перед початком другої світової війни була дуже трудна. До відкритого конфлікту прийшло в 1938—39 на з'їздах С.І.Е. У 1938 році ЦЕСУС був репрезентований на з'їзді С.І.Е. в Лондоні інж. Д. Андрієвським і п. Давидовичем. Але на з'їзді С.І.Е., що відбувся того ж року в Глезго, Шотландія репрезентанта ЦЕСУС-у Давидовича не допущено й він, склавши протест, відіхав. На цій Конференції проведено зміну статуту С.І.Е., що йшла в тому напрямку, щоб унеможливити українцям та іншим бездержавним народам приймати участь у С.І.Е. Але й цей маневр проти українців не вдався, тим більше, що від осені 1938 року існувала автономна Карпато-українська держава, а цей факт знову актуалізував справу нашої участі в С.І.Е. На Конгресах С.І.Е. в 1939 році в Швейцарії й Англії, ЦЕСУС репрезентували спостерігачі. У цьому ж році ЦЕСУС створив своє представництво в Еспанії. Представником ЦЕСУС-у в Мадриді став п. Мушинський. В Італії представництво ЦЕСУС-у перейняв Федорончук. До початку другої світової війни справа членства ЦЕСУС-у в С.І.Е. залишилась остаточно нерозв'язаною.

Основним своїм завданням уважала Управа ЦЕСУС-у працю на міжнародньому форумі й тут зосередила найбільше енергії. Події йшли скорими темпами і українська справа могла заактуалізуватися, так би мовити, протягом одної ночі. Завдання ЦЕСУС-у на міжнародньому форумі з'ясовує К. Мельник в цитованій брошурці ось так:

«На міжнародніх студентських конгресах збирається еліта студентської молоді цілого світу, що за кілька вже років може мати вплив

⁴⁴ Студентські змагання відбулися однак не в Гельсінкі, а в Відні (20—27 серпня 1939). Про участь у цих змаганнях рішало вже не студентство, а Гестапо, яке категорично заборонило допускати українців до участі в тій Студентській Олімпіяді. У тому часі йшли вже приязні розмови й переговори німців з совєтами й актуалізація української справи була їм не на руку. Крім того проти нашої участі протестували офіційно Угорщина та Італія.

на світову політику. На тих конгресах, крім студентських представників, які, розуміється, працюють в порозумінні зі своїми міністерствами закордонних справ, являються часто високі офіційні особистості даної держави та взагалі репрезентаційна верхівка нації, в столиці якої відбувається даний конгрес. Крім поважного морального значення, яке дає сам факт участі українців у працях та імпрезах міжнародних студентських інституцій — трактованих нарівні з іншими державними націями, ціллю праці кожної делегації ЦЕСУС-у на тих конгресах є: привчити молоду генерацію світу бачити в Україні постійний і самостійний чинник міжнародного життя та закріпити, використовуючи для того всі нагоди, перше зацікавлення українською справою.

Напрявні діяльності ЦЕСУС-у на міжнародному форумі такі: включити себе як рівнорядний чинник в круг студентства Європи і зацікавити його нашим національним питанням у рямцях європейських проблем. Переконати це студентство в тому, що саме в ім'я добра і спільного майбутнього всіх народів, воно мусить зрозуміти й визнати природне змагання української нації за визволення і створення власної державности, хоча б це змагання йшло в розріз із бажаннями деяких пацифістичних кругів сьогоденішньої Європи».

Ми вже згадували, що ЦЕСУС робив старання перенести свій осідок в інші місця, уважаючи Прагу завжди лише тимчасовим місцем осідку. У 20-их роках були намагання перенести осідок ЦЕСУС-у до Львова, у 30-их роках до Швейцарії чи до Австрії, аж поки Управа ЦЕСУС-у не була змушена покинути ЧСР восени 1934-го року. У 1938 році постала можливість перенести осідок ЦЕСУС-у до Хусту і в цьому напрямку було пороблено вже всі заходи. Перед самим перенесенням осідку ЦЕСУС-у до Хусту Карпатську Україну окупували мадярські війська й ЦЕСУС далі лишився в Відні. Однак Управа ЦЕСУС-у, а зокрема президент Я. Барановський, передбачаючи наперед ситуацію, намагалися все ж перенести осідок ЦЕСУС-у на нейтральний ґрунт, а зокрема вирвати його з-під німецької сфери впливів. На жаль приготувань перевести осідок ЦЕСУС-у до Риму не вдалося вже довести до кінця, бо вибухла друга світова війна.

IV. ПЕРІОД ВІЙНИ (1939—1945)

Війна, що почалася в версні 1939 року не застала ЦЕСУС неприготованим. Ми вже згадували про XI Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, що відбувся майже напередодні війни 17—18 червня 1939 року. На ньому обрано президентом інж. Д. Равича. Учасники з'їзду роз'їхалися в країни свого перебування і мали на випадок війни реалізувати уточнені на цьому з'їзді пляни.

На випадок війни ЦЕСУС мусів залишитися цілковито нейтральним, щоб не дати приводу ворогам української справи по той чи по цей бік барикади стосувати репресій проти нашого студентства. І за весь довгий час війни ЦЕСУС залишився на власних позиціях не

зважаючи на ворожі переслідування. Не маючи змоги координувати праці українського студентства по всіх країнах, Управа ЦЕСУС-у передала крайовим студентським організаціям якнайширші повноваження діяти самостійно у країнах свого поселення.

Окупація німцями Чехії й Моравії в березні 1939 року, а зокрема розгром Польщі в вересні того ж року примусив Управу ЦЕСУС-у подумати над реорганізацією цілого окупованого німцями терену. Постають нові скупчення українського студентства. Важливими центрами студентського життя стали Берлін, Відень і Прага, що заповнилися численними студентами утікачами з Західніх Українських Земель. За ініціативою ЦЕСУС-у постав у 1940 році НАСУС (Націоналістичний Союз Українського Студентства) з обсягом діяльності на цілу німцями окуповану територію.

Зробити це було тим необхіднішим, що ЦЕСУС понав у тому часі в новий конфлікт із німецькою владою. Не домігшись від Управи ЦЕСУС-у заяви солідарности, німці шукали причин розв'язати нашу централю, що й зробили наказом Reichsstatthalter-a від 30 листопада 1939 року. Але це рішення пощастило уневажнити, зокрема при підтримці віденських судових властей. Та й пізніше німецькі власті раз-у-раз «цікавилися» ЦЕСУС-ом, що об'єднував все українське студентство отже й поза межами німецької окупації. Свої нагінки Гестапо посилило зокрема після того, як «відкрило» документи, що доводили намагання ЦЕСУС-у перенести свій осідок до Риму. Виточивши з цього злочин «державної зради» Гестапо нераз брало на допити президента ЦЕСУС-у інж. Дмитра Равича.

За таких умов праця ЦЕСУС-у силою фактів була зведена до напівлегальної. Проте й тепер ЦЕСУС не припинив найрізномірніших ділянок діяльності для добра українського студентства. ЦЕСУС брав активну участь у святкуванні 20-літнього ювілею Української Академічної Громади в Празі (18—20 жовтня 1940) і виданні з цієї нагоди Альманаху. Представники ЦЕСУС-у сл. пам. Д. Равич та член Відділу Міжнародніх Зносин К. Мельник виголосили свої доповіді на ювілейному зібранні (пізніше видрукувані в Ювілейному Збірнику «20 літ УАГ в Празі»).

Кількакратно виринають потреби доповнити здекомплектовану Управу ЦЕСУС-у й для тієї мети кооптовано таких друзів: Б. Дольницького, Б. Лончину, С. Дорощака та інших. У першій половині 1941 постають нові українські студентські товариства у Мюнхені й Братиславі.

Нова ситуація витворилася напочатку німецько-московської війни 22 червня 1941. Крайове студентське об'єднання на Німеччину НОУС, яке постало в 1941 році замість НАСУС-у, не могло поширити своєї організаційної сітки на нові території і справою організації студентського життя в Галичині зайнявся ЦЕСУС. В тій цілі прибув до Львова в 1941 році К. Мельник. Опісля представником ЦЕСУС-у в Галичині став д-р Б. Лончина, а К. Мельник відав студентськими справами Осередніх і Східніх Земель.

Дальших переслідувань зазнав ЦЕСУС від німецьких урядових властей у зв'язку з висланням протестної ноти проти прилучення Галичини до Генерального Губернаторства.

У 1942 році припадало 20 річчя існування ЦЕСУС-у й Управа вирішила видати Ювілейний Альманах з цього приводу, що був майже вже готовий до друку. На його зміст склалися такі статті:

- 1) Вступна стаття — інж. Д. Равич
- 2) Історія ЦЕСУС-у (1922—34, празький період) д-р М. Антонович
- 3) Історія ЦЕСУС-у (1934—42, віденський період) д-р Р. Глинка
- 4) Роля ЦЕСУС-у в студентському житті — К. Мельник
- 5) Діяльність ЦЕСУС-у назовні — д-р М. Масюкевич
- 6) Статистичні дані ЦЕСУС-у — п. Голубович
- 7) Спомини з першого з'їзду ЦЕСУС-у — П. Ґан.

На превеликий жаль передчасна смерть сл. пам. Дмитра Равича († 4 червня 1942) припинила це видання й іншу діяльність. З діяльності за першу половину 1942 року згадаємо побіжно про допомогову акцію (за старанням ЦЕСУС-у передано від Допомогового Фонду при У. Н. О. 10 000 фр. фр. для українськото студентства в Фрації), про старання, щоб українському студентству не робили німецькі власті перешкод у студіях в університетах, про приєднання нових членів до ЦЕСУС-у («Бескид» — Братіслава) та про переговори з новоствореним НОУС-ом.⁴⁵ Ці взаємовідносини не склалися завжди якнайкраще, зокрема тому, що НОУС, чи то його провід, не хотів визнавати над собою будь-якого контролю. Ще на останньому засіданні Управи ЦЕСУС-у за життя інж. Д. Равича (23 травня 1942), справа взаємовідносин між ЦЕСУС-ом і НОУС-ом була одною з найважливіших справ на порядку денному нарад. Після смерті президента інж. Д. Равича президентом став Клявдій Білинський, останній голова СУСОП-у. Нових плянів у праці ЦЕСУС-у не можна вже було реалізувати тим більше, що нового президента арештовано в 1943 році. У 1943 році загинув трагічною смертю почесний президент ЦЕСУС-у сл. пам. Ярослав Барановський, а в 1944 році другий заступник президента ЦЕСУС-у Михайло Качмар (загинув в бою під Бродами).

ЗАКІНЧЕННЯ

Военна хуртовина вирвала з наших рядів передових діячів ЦЕСУС-у й спричинила кризу в студентській централі. Писати історію ЦЕСУС-у повоєнних часів мусять хтось компетентніший у цих справах. Для цього треба було б переглянути діловодство ЦЕСУС-у (з великим і малим Е!) та насвітлювати різні питання, коріння яких лежить не в студентському житті, а поза ним. На це покищо в нас нема змоги. На цьому місці лише підкреслимо, що в справі об'єднання обох

⁴⁵ Націоналістичне Об'єднання Українського Студентства, а від січня 1945 року Національне Об'єднання Українського Студентства.

Цесусів найбільша заслуга припадає довголітньому студентському діячеві д-рові Володимирові Яневу, та обом президентам Цесусів Клявдію Білинському і д-рові Петрові Мельникові. Коли тепер українське студентство має одну свою централю, то це в першу чергу їх заслуга.⁴⁶

ДОДАТКИ

СКОРОЧЕННЯ І ПОЯСНЕННЯ

(За українською абеткою)

- Берн, Швайцарія і Брно, Моравія. — Всупереч правилам українського правопису вживаю таку транскрипцію, щоб розрізнити (в Брні і в Берні) обидва міста, які досить часто трапляються в Нарисі.
- ВСДФ — Всесвітній Студентський Допомоговий Фонд, студентська допомогова організація, яка в 1924 році постала з ЕСДФ. — Європейського Студентського Допомогового Фонду. У тодішній студентській пресі вживається звичайно українське скорочення Е.С.Д.Ф. Європейський Студентський Допомоговий Фонд, після поширення названо ВСДФ. = I.S.S.
- ДОПС — Ділове Об'єднання Поступового Студентства, створено советофільськими студентами в 1924 році в Подебрадах; скоро занепало.
- ЕСДФ — Європейський Студентський Допомоговий Фонд див. ВСДФ.
- ЗУНР — Західньо-Українська Народня Республіка.
- У.М.С.А. — Young Men Christian Association, відіграла велике значення в нашому студентському житті.
- I.S.L. — Міжнародня Студентська Ліга, пор. примітку 40. International Students Ligue.
- I.S.S. — International Students Service, постав у 1924 році на місце Е.С.Д.Ф. Існує дотепер.
- К.Ч. — Корон чеських (між двома світовими війнами на міжнародній біржі 30 чеських корон дорівнювало приблизно одному американському доларові).
- ПРОФОРУС — Професійна Організація Українського Студентства Західніх Земель України з осідком у Львові.
- С.В.У.С. — Союз Відродження Українського Студентства (співпрацював з У.М.С.А.).
- С.І.Е. — Confédération internationale des étudiants, Міжнародня Студентська Конфедерація. Постала в 1921 році. На внесення чеських делегатів українських студентів прийнято у вільні члени С.І.Е., яка існувала до другої світової війни.
- СУСОНД — Союз Українських Студентських Організацій Німеччини й Данціґу.
- СУСОП — Союз Українських Студентських Організацій Польщі. Голова Союзу за 30-их років автоматично був першим Віцепрезидентом ЦЕСУС-у.
- УАГ — Українська Академічна Громада (дві організації цього імені в Празі, одна в Подебрадах і одна в Брні).

⁴⁶ Об'єднання прийшло внаслідок фрайманського з'їзду ЦЕСУС-у 29—30 червня 1947.

- УАТ — Українське Академічне Товариство «СІЧ» у Відні й Граці.
 УГК — Український Громадський Комітет, допомогове товариство.
 УНР — Українська Народня Республіка.
 FIFA — Fédération internationale du football amateur. Міжнародна цент-
 рала футбольного спорту.
 ЦДУС — Допомогова організація — Централа Допомоги Українсько-
 му Студентству постала поряд з ЦЕСУС-ом, від 1923 її
 функції виконував Економічно-Фінансовий Відділ ЦЕСУ
 С-у.
 ЧСР — Чехо-Словацька Республіка.
 ЧУК — Чесько-Український Комітет, Допомогова організація.

ВАЖЛИВІ З'ЇЗДИ ЦЕСУС-У 1922—1945

- Третій Всестудентський З'їзд (установчий з'їзд ЦЕСУС-у), Прага, 20
 червня — 8 липня 1922.
 Перший Надзвичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, січень 1923.
 Перший Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Данціг, 10—18 липня 1923.
 Другий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Подебради, 1—10 липня 1924.
 Третій Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 30 травня, Пржібрам, 31 травня
 — 4 червня 1925.
 Конференція ЦЕСУС-у, Прага, 31 жовтня — 1 листопада 1925.
 Четвертий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 30 жовтня — 2 листопа-
 да 1926.
 П'ятий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 29—31 жовтня 1927.
 Шостий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 29—31 жовтня 1928.
 Сьомий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Подебради, 29—31 жовтня 1929.
 Восьмий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 29—31 жовтня 1930.
 Дев'ятий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 8—10 лютого 1933.
 Десятий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 27—28 березня 1934.
 Одинадцятий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Відень, 17—18 червня 1939.

ПРЕЗИДЕНТИ ЦЕСУС-У (1922—1945)

- 1) Петро Ган, 7 липня 1922 — січень 1923.
- 2) Ігор Федів, січень 1923 — 9 липня 1924.
- 3) Микола Масокевич, 9 липня 1924 — 1 листопада 1925.
- 4) Василь Орелецький, 1 листопада 1925 — 1 листопада 1926.
- 5) д-р Степан Нижанківський, 1 листопада 1926 — 31 жовтня 1927.
- 6) Василь Орелецький, 31 жовтня 1927 — 10 лютого 1933.
- 7) Ярослав Барановський, 10 лютого 1933 — 17 червня 1939, від 17 червня
 1939 почесний президент ЦЕСУС-у.
- 8) інж. Дмитро Равич, 17 червня 1939 — † 4 червня 1942.
- 9) Клавдій Білинський, 1942 — 30 червня 1947.

ПОДЯКА УІТ

Управа УІТ цією дорогою складає щиру подяку Студентському Видавництву в Меріленд, яке своєю пожертвою 600.— дол. причинилося до появи першої історії Центрального Союзу Українського Студентства.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Андрієвський Дмитро 37, 38-39, 40, 47
Антонович Марко 8, 33, 50
- Бабій** Олесь 34
Барановський Ярослав 38, 39, 41, 42, 43, 47, 48, 50, 52
Барон 45
Басараб Ольга 18, 21
Бек 41
Бек Фріц 40
Бенеш Едвард 41
Біднов Василь 33
Білецький Леонид 34
Білінський Богдан 26
Білінський Клявдій 50, 51, 52
Боберський Іван 34
Бойдуник Осип 22, 29
Бойдуник Ярослав 38, 39, 42
Бойків Олекса 23, 29, 30
Бофорт 10
Бурачинський 30
- Валентин В.** див. Олесь О.
Вассіян Юліян 22, 29, 34
Вересюк Петро 26
Винниченко Володимир 12, 25
Вільчинський Богдан 42
Вітошинський Юрій 10
Влизько Олекса 44
Волохів Леонид 29
Волощак Іван 26
Вороний Микола 25
- Галібей** Осип 29
Гітлер Адольф 40
Глинка Роман 50
Головач Амбросій 42
Головінський Юліян 16
Голубінка Оксана 39, 41, 42
Голубович Павло 26, 50
Гомзин Борис 33, 34
Горбачевський Іван 45
Грабець Омелян 39
Грива Максим 34
Григорович Кость 29
Гридовий О. 38, 39
- Грушевський Михайло 12, 25
- Ган** Петро 11, 22, 29, 50, 52
Гловінський Євген 22, 26, 29, 30, 33, 34
- Давидович** 47
Дельорм 46
Денисенко Гриць 26
Дмитрюк Я. 39
Дольницький Богдан 49
Дорошак Семен 49
Душник Володимир 41
- Ємець** Федір 36
Єфремов Сергій 37
- Жарський** Едвард 38
Жілісен 45
- Забавський** Володимир 30
Завадович Роман 34
Загайкевич Роман 41
Зарицький В. 22
Зелений Роман 26, 30
- Йонге** де Гергард 12
- Кандиба** Олег див. Ольжич О.
Качмар Михайло 50
Киселиця Олександр 38, 40
Кіцера Омелян 26
Кобіляньська Ольга 33
Кожевників Петро 36
Козак Михайло 26
Козицький Данило 38
Колодій Василь 30, 38, 39
Коновалець Мирон 22
Косинка Григорій 44
Кравс Антін 9
Кравців Богдан 30
Купчинський Роман 34
- Липа** Юрій 34
Липницький Юрій 26
Лівицька-Холодна Наталя 34
Лончина Богдан 49
Лоський Ігор 22, 26, 36
Луцишин Іван 26
Луцький Антін 26

- Магліона Василь 26
 Макаренко Борис 6
 Макарушка Любомир 22
 Маланюк Євген 30, 34
 Малашко Микола 26
 Мартинець Володимир 6, 11, 22, 26,
 30, 34
 Масарик Тома Гаррік 33, 37
 Масюкевич Микола 11, 22, 26, 28, 29,
 30, 32, 34, 36, 50, 52
 Мейський Володимир 33
 Мелінішин Микола 26
 Мельник Кость 6, 42, 43, 44, 47, 49,
 50
 Мельник Петро 51
 Мерида Василь 26
 Микитчук Карпо 42
 Мирович Роман 38, 39
 Миронюк Лавро 34
 Мицюк Олександр 28
 Мілько Михайло 29
 Мірчук Іван 37
 Модрицький Северин 42
 Мудрий Василь 6
 Мухин Михайло 6, 17, 22, 26, 30, 33,
 34, 36
 Мушинський 38, 47

Н
 Наріжний Симон 6, 9, 10, 12, 18, 25
 Нижанківський Степан 22, 26, 30, 32,
 33, 36, 52
 Ніцкевич Микола 30, 38, 44
 Нововірський Нестор 37

О
 Огій Антін 26
 Одарченко Олексій 28
 Олесь О. (Валентин В. Кандиба О.)
 8, 34
 Ольжич О. (Кандиба Олег) 34, 39, 44
 Омельчук Євген 38
 Орелецький Василь 6, 18, 19, 22, 26,
 29, 30, 32, 33, 36, 38, 52
 Охримович Степан 30, 32

П
 Палійчук Петро 26, 29
 Пальчак С. 18
 Петлюра Симон 27, 33, 34
 Перацький Броніслав 41, 43
 Пілсудський Юзеф 41
 Погорецький Тодось 26
 Полтавець Ю. 38
 Прибитківський Петро 26

Р
 Равич Дмитро 30, 38, 39, 42, 48, 49,
 50, 52
 Рем 40
 Різник Володимир 38
 Ріпецький Степан 23
 Роніс Олександр 26, 29
 Росляк Михайло 22
 Росоха Степан 40
 Россіневич-Щуровська Платонида
 37

С
 Садовський Микола 25
 Сайкевич Петро 29
 Самійленко Володимир 25
 Селешко Михайло 30
 Семчишин Орест 38
 Сімович Василь 33
 Скрипник Микола 27
 Смаль-Стоцький Роман 21
 Смаль-Стоцький Степан 34
 Сосюра Володимир 25
 Старосольський Володимир 34
 Стахів Володимир 38
 Стахів Матвій 22
 Стефанович Олекса 34
 Судчак Ярослав 38
 Сушко Д. 39
 Сушко Микола 42, 44
 Сушко Роман 22, 26
 Сціборський Микола 33

Т
 Теліга Олена 26
 Теняно Петро 26, 30
 Трач Іван 12

Ф
 Фальківський Дмитро 44
 Феленко Панас 26
 Федів Ігор 6, 10, 11, 15, 21, 22, 26, 52
 Федорончук 47

Х
 Хвильовий Микола 27
 Храпко Микола 29

Ч
 Черник Федь 41
 Чехович Костянтин 26
 Чирський Микола 34
 Чучкевич Остап 39

Ш
 Шаповал Микита 9
 Шевченко Володимир 26
 Шепарович Юрій 26
 Шишківський Степан 22, 26
 Шкрумеляк Юра 34

Шовгенів Іван 26, 33

Щербина Федір 34

Юськевич П. 42

Явний Ярослав 42

Янда І. 42

Янів Володимир Михайло 6, 38, 39,
40, 43, 51

З М І С Т

	Стор.
Вступна замітка автора	5
Введення	6
I	
Заснування ЦЕСУС-у й перший етап праці української студентської централі (1922—1924)	9
Характеристика праці ЦАСУС-у за перший період (1922—1924)	13
II	
Період розгорненої праці ЦЕСУС-у в Празі (1924—1934)	24
III	
Віденський період (1934—1939)	41
IV	
Період війни (1939—1945)	48
Закінчення	50
Додатки	51
Скорочення і пояснення	51
Важливі з'їзди ЦЕСУС-у	52
Президенти ЦЕСУС-у	52
Подяка УІТ	53
Іменний покажчик	55

